ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
МДТ “ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ХУҶАНД БА НОМИ АКАДЕМИК БОБОҶОН ҒАФУРОВ”

ТДУ – 37.0
ТКБ 74.00
Б 69

Бо ҳуқуқи дастнавис

БОБОЕВА ИНОЯТХОН АСРОРОВНА

ТАШАККУЛИ ХИСЛАТҲОИ ТАҲАММУЛПАЗИРИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ V-VII ЗИМНИ ТАЪЛИМИ ОСОРИ КЛАССИКОН ДАР ДАРСҲОИ АДАБИЁТИ ТОҶИК

АВТОРЕФЕРАТИ
диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои педагогӣ
аз рӯйи ихтисоси 13.00.01 – Педагогикаи умумӣ,
таърихи педагогика ва таҳсилот
(илмҳои педагогӣ)

Хуҷанд – 2022

Диссертатсия дар кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷики МДТ “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров” анҷом дода шудааст.

Роҳбари илмӣ: **Шербоев Саидбой**, доктори илмҳои педагогӣ, узви вобастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, профессори кафедраи методикаи таълими Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Муқарризони расмӣ: **Негматов Садуллоҷон Эргашевич**, доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи забон-шиносии умумӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Қаюмова Ҳурилиқо Тағайевна, номзади илмҳои педагогӣ, мудири кафедраи педаго-гика ва психологияи коллеҷи омӯзгории ба номи Хосият Махсумоваи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Муассисаи пешбар: **Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав**

Ҳимояи диссертатсия санаи 4-уми марти соли 2023, соати 09^{00} дар ҷаласаи Шӯрои диссертатсионии 6D. КОА-026-и назди МДТ “Донишгоҳи давлатии шаҳри Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров” (Ҷумҳурии Тоҷикистон, 735700, ш. Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков 1) баргузор мегардад.

Бо диссертатсия ва автореферати он дар китобхонаи марказии МДТ “ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров” ва сомонаи он www.hgu.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат «___» _________ соли 2023 фиристода шуд.

Котиби илмии Шӯрои диссертатсионӣ,
доктори илмҳои филология,
дотсент **Ҳамробоев Н.А.**

МУҚАДДИМА

Мубрамияти мавзуи тадқиқот

Маълум аст, ки ҳар як дигаргунии сохтории ин ё он давлат нақши бемайлони худро ба тамоми соҳаҳои идоракунии он мегузорад. Ба сабаби барҳам хӯрдани собиқ давлати шӯравӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати соҳибистиқлол гардида бошад ҳам, воқеаҳои ба ҷанги шаҳрвандӣ иртиботдошта боиси рӯ ба фалаҷшавӣ овардани аксари сохторҳои давлатӣ гардид, ки дар ин раванд соҳаи маорифи ҷумҳуриамон истисно набуд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти сарварии Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон соҳаи маорифро яке аз самтҳои афзалиятнок эътироф намуда, дар ин росто тадбирҳои хоса меандешад, ки онҳо натиҷаҳои дилхоҳ доданд. Рӯйи кор омадани Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (3 марти 2006, №94), Барномаи давлатии инкишофи маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2015 (29 апрели соли 2009, №254), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд” (2 августи 2011, №762), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” (22 июли 2013, №1004) ва Стратегияи миллии рушди маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030 (аз 29 сентябри соли 2020, №526) барои баланд бардоштани сифати таълиму тарбия ва умуман соҳаи маорифи Тоҷикистон мусоидат менамояд.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” (моддаи 4) принсипҳои асосии сиёсати давлатӣ дар соҳаи маориф баён шудаанд, ки самтҳои зерини онҳо ба ҷанбаҳои таҳаммулпазирӣ иртибот доранд:

– бартарии арзишҳои миллию умумибашарӣ, моҳияти башардӯстонаи мазмуни таҳсилот, рушди озодонаи шахс;

– ҷанбаҳои илмӣ, дунявӣ ва башардӯстонаи таълиму тарбия дар муассисаҳои таълимӣ;

– ҷанбаҳои инсондӯстӣ, демократӣ ва давлатию ҷамъиятии идоракунии соҳаи маориф ва шаффофият дар фаъолияти он[1].

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба тақдири насли имрӯзу фардои миллати тоҷик таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, дар Паёми ҳамасола ва баромадҳо низ никоти марбутро ироа мекунанд. Аз ҷумла, дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (2019) чунин зикр шудааст: “Мо миллати фарҳангӣ, тамаддунсоз ва аз насли ориёӣ буда, бояд ба таърихи гузаштаамон ҳарчи бештар рӯ оварем ва дар қалби фарзандонамон меҳри китобхонӣ ва ҷустуҷӯи илму донишро ҷой кунем. Ҳифз ва рушди фарҳанги миллӣ бо дарназардошти завқи наслҳои имрӯза аз муҳимтарин вазифаҳои мо дар замони муосир ба ҳисоб меравад. Дар рӯҳияи ҳисси баланди миллӣ, садоқат ба давлату миллат, таҳаммулгароӣ, ватандӯстиву хештаншиносӣ ва пос доштани арзишҳои миллӣ тарбия

[1] Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи маориф [Матн] / “Ҷумҳурият”, 27 майи соли 2004

намудани ҷавонон вазифаи муҳимтарини ҳамаи сохтору мақомот ва аҳли ҷомеа мебошад”[2].

Дар “Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” оид ба масъалаи рушди тарбияи таҳаммулпазирӣ, ки ба он дар ҷаҳони муосир таваҷҷуҳи муҳаққиқони соҳаҳои гуногун, аз ҷумла, фалсафаву сотсиология ва педагогикаву психология беш аз пеш мегардад, диққати ҷиддӣ дода шудааст. Дар ҷомеаи муосир пешрафти давлат, рушди инсонгароёна ва демократикунонии ҷомеа дар баробари босаводу бомаърифат тарбия намудани насли наврас ба ташаккули хислатҳои таҳаммулпазирии он низ вобастагии қавӣ дорад. Аз ин рӯ, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ вазифадор карда шудаанд, ки дар баробари тарбия намудани шаҳрванди фаъоли иҷтимоӣ, шахсеро ба воя расонанд, ки ба рӯйдодҳо мустақилона баҳо дода, фаъолияти худро мутобиқ ба манфиатҳои одамони атроф роҳандозӣ карда тавонад. Ҳалли ин масъала ба инкишофи хусусиятҳои устувори ахлоқии шахсияти талаба, ба вежа, ташаккули унсурҳои умдаи таҳаммулпазирӣ бо назардошти вазъи кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон алоқаманд аст.

Бояд гуфт, ки дигаргуниҳои иҷтимоии даҳсолаи охири қарни XX ва оғози садаи XXI дар аксари соҳаҳои муносибатҳои иҷтимоӣ вазъияти номусоидро ба амал овард, ки дар натиҷа мафҳуми таҳаммулпазирӣ дар замони муосир аҳаммияти бештар касб намуд. Моҳияти асосии он дар Эъломияи принсипҳои таҳаммулпазирӣ, ки бо имзои 185 намояндаи давлатҳои аъзои ЮНЕСКО 16-уми ноябри соли 1995-ум қабул гардида буд, инъикос ёфтааст. Аз ин лиҳоз, ташаккул ва рушди таҳаммулпазирӣ дар замони муосир чун яке аз роҳҳои рафъи низову нифоқ, бадбинию душманӣ, нофаҳмӣ ва нописандӣ, парешониву парокандагӣ мавқеи аввалиндараҷа касб мекунад.

Рушди инсонгароёнаву демократикунонии ҷомеаи муосир дар раванди ҷаҳонишавӣ ба соҳаи маориф, ки воситаи тавонои таълиму тарбия маҳсуб меёбад, иртиботи қавӣ дорад. Аз ин лиҳоз, ташаккул ва рушди таҳаммулпазирӣ дар системаи маориф яке аз воситаҳои муассир ва объективии таълиму тарбияи насли наврас ва, умуман, ҷомеаи муосир дониста мешавад.

Такмили вазъи таълиму тарбия дар шароити ҷаҳонишавӣ ба татбиқи принсипҳои ҳамидаи инсонӣ, дарки ҳуқуқи инсон ва масъулияти шаҳрвандӣ, қобилияти муошırати байнишахсӣ ва омодашавии насли наврас ба зиндагии намунавӣ ва бомасъул дар фазои гуногунфарҳангӣ ва бисёрзабонӣ такя мекунад. Қобили таъкид аст, ки дар ҷодаи тарбияи насли наврас яке аз воситаҳои корсозу нишонрас истифода кардан аз осори бадеӣ, бахусус, асарҳои ҳикматомези классикони адабиёти форсу тоҷик маҳсуб меёбад. Бо

[2] Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ [Матн] // 26.12.2019, шаҳри Душанбе

омӯзиши асарҳои бадеӣ дар вуҷуди наврасон метавон ҳамдигарфаҳмӣ ва эҳтиром ба халқият ва қавму миллатҳои гуногунро талқин кард.

Дар робита ба андешаҳои дар боло зикршуда педагогикаи таҳаммулпазирӣ дар замони муосир ба яке аз масъалаҳои мубрами фазои таҳсилот табдил ёфтааст, ҳарчанд ки дар ин самт мушкилот ва муаммоҳо зиёданд. Ба андешаи мо, монеаҳои асосие, ки ба ташаккули тарбияи таҳаммулпазирӣ халал мерасонанд, инҳоянд:

– пурра коркард нашудани консепсия ва асосҳои педагогӣ-психологии ташаккули хислатҳои таҳаммулпазирӣ;

– омилҳои муҳити хонавода, ки ба таълиму тарбияи таҳаммулпазирии хонандагон таъсири гуногун мерасонанд;

– суст будани фаъолияти омӯзгорону волидон оид ба ташаккули хислатҳои таҳаммулпазирии хонандагон.

Ба рушди тарбияи таҳаммулпазирии мактабхонон равона кардани таваҷҷуҳи зарурии маъмурият ва ҷомеаи омӯзгорон басо муҳим арзёбӣ мегардад. Хусусан, ба тарбияи таҳаммулпазирии хонандагони синфҳои V-VII эътибори хоса зоҳир намудани омӯзгорон зарур аст. Ин давраи синну солро дар доираи илмҳои педагогӣ ба давраи булуғ ё худ бабалоғатрасӣ иртибот додаанд. Дар ин айём наврасии хонандагон оғоз меёбад, “Ман”- и онҳо бештар ҳукм пайдо мекунад. Коре бояд кард, ки онҳо бо ақлу фаросати ҳамидаи инсонӣ қадам ба ҷодаи наврасӣ ниҳанд. Дар иртибот ба ин андешаҳо лозим донистем, ки мавзӯи “Ташаккули хислатҳои таҳаммулпазирии хонандагони синфҳои V-VII зимни таълими осори классикон дар дарсҳои адабиёти тоҷик” ба ҳайси рисолаи илмии махсус интихоб, баррасӣ ва ҳаллу фасл гардад.

Дараҷаи омӯхта шудани мавзуи тадқиқот

Дар доираи адабиёти педагогии ватанӣ доир ба масъалаи тарбияи таҳаммулпазирии хонандагон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таълифоти моног-рафию диссертатсионӣ (Ҳабибова Н., Қаюмова Ҳ., Раҳматуллоева Ф., Бобоева С., Эгамбердиева М.) рӯйи кор омадааст, аммо онҳо ба масъалаи ташаккули хислатҳои таҳаммулпазирии хонандагони синфҳои V-VII бевосита иртибот надоранд. Таъкид кардан зарур аст, ки корҳои тадқиқотии таълифшуда ба масъалаи ташаккули хислатҳои таҳаммулпазирии донишҷӯён (Раҳматуллоева Ф., Бобоева С.), асосҳои педагогии ташаккули муҳити таҳаммулгароёна дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ (Эгамбердиева М.), синфҳои ибтидоӣ (Ҳабибова Н., Қаюмова Ҳ.) бахшида шудаанд.

Тазаккур медиҳем, ки дар доираи илми педагогика ва методикаи таълим мавзуи таҳаммул ва таҳаммулпазирӣ аз дидгоҳи суханварони форсу тоҷик ва нақши он дар тарбияи шогирдон то ҳанӯз мавриди баррасӣ қарор нагирифтааст. Аз ин лиҳоз, дар самти таҳқиқи ташаккул додани хислатҳои таҳаммулпазирии хонандагон зимни таълими фанни адабиёти тоҷик рисолаи мо кӯшиши аввалин мебошад.

Зимни шиносоӣ бо маъхазҳои бахшида ба илмҳои фалсафа, фарҳангшиносӣ, таърих, сотсиология (ҷомеашиносӣ), педагогикаи

таҳаммулпазирӣ ва психология маълум шуд, ки олимон мафҳуми таҳаммулпазириро аз диди мухталиф шарҳу маънидод кардаанд; ҳуқуқӣ ва иҷтимоию сиёсӣ (М.Мчедлов), ҳамчун як мафҳуми фалсафӣ (В.Лекторский), ҳамчун яке аз категорияҳои муносибат (В.Маралов, В.А.Ситаров, А.Соколов, Г.Солдатова), ба ҳайси як шуури таҳаммулпазирӣ (А.Асмолов, Л.Шайгерова). Бархе олимон бошанд, мафҳуми таҳаммулпазириро ҳамчун асоси озодӣ, эҳтироми ҳуқуқҳои шахси дигар, фарҳанги созиш, муколама, хусусиятҳои шахсию иҷтимоӣ маънидод кардаанд (В.Тишков).

Ба муносибати 20-солагии Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2011-ум Конференсияи илмии байналмилалӣ таҳти унвони “Центральная Азия на пути к культуре мира: формирование толерантного сознания, воспитание культуры мира” гузаронида шуд. Дар ҷараёни он як зумра олимони тоҷик, аз қабили академикҳо Лутфуллоев М., Шарифзода Ф., Каримова И.Х., докторони илмҳои педагогӣ Негматов С.Э., Шербоев С., Хоҷаева М.Ҷ., Гусейнова Т.В., Литвинов Д.Н., Юлдошев У.Р. ва дигарон зимни суханронӣ масъалаҳои актуалии ташаккули таҳаммулпазириро дар шароити инкишофи босуръати ҷомеаи муосир ё худ ҷаҳонишавии фарҳангҳо тавзеҳ додаанд.

Нуктаи охир гувоҳӣ аз он медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ду даҳсолаи охир ба масъалаи рушди таҳаммулпазирии педагогӣ дар раванди таълим таваҷҷуҳи хоса зоҳир мегардад. Академик Каримова И.Х. таъкид мекунад, ки шуур ва тафаккури таҳаммулпазирӣ яке аз меҳварҳои фарҳанги муносибатҳои байни миллатҳо мебошад. Аз ин рӯ, ҳаракат ба сӯйи таҳаммулпазирӣ, бешубҳа, вазифаи тамоми аҳли башар буда, танҳо тавассути амалияи инсонӣ ба он ноил гардидан имконпазир аст[3].

Академик Ф.Шарифзода рушди таҳаммулпазириро дар системаи маориф яке аз талаботи объективии ҷомеаи муосир мешуморад. Тибқи ақидаи ӯ, ташаккули таҳаммулпазирӣ дар шароити гуногунфарҳангии Тоҷикистон, ҳамчун яке аз воситаҳои муттаҳидсозии ҷомеа, омодагӣ ба ҳимояи манфиатҳои шахсияти кӯдакон ва, умуман, ҷомеаи муосир аҳамияти хосро доро хоҳад буд[4].

Дар пажӯҳиши дигар олимони соҳаи педагогикаи ватанӣ, аз ҷумла академик М. Лутфуллозода[5] ва профессор С.Сулаймонӣ[6] низ нуктаҳои ҷолиби марбут ба тарбияи таҳаммулпазирӣ мавҷуданд. Баррасии мухтасари омӯзиши мавзуи таҳаммул ва таҳаммулпазирӣ нишон медиҳад, ки дар илми педагогикаи тоҷик дар заминаи таълими адабиёти тоҷик ба роҳ мондани

---

[3] Каримова, И.Х. На пути к культуре мира: формирование толерантного сознания [Текст] / И.Х.Каримова // Центральная Азия на пути к культуре мира: формирования толерантного сознания, воспитание культуры мира (Материалы международной конференции) – Душанбе: Ирфон, 2011.– С. 5

[4] Шарифзода, Ф. Педагогика: назарияи инсонофар ва ҷомеаи фарҳангӣ [Матн] / Ф.Шарифзода. – Душанбе: Ирфон, 2010.– С. 84

[5] Лутфуллоев, М. Тарбияи сабру таҳаммул ва ҳусни тафоҳум [Матн] / М.Лутфуллоев // Центральная Азия на пути к культуре мира: формирования толерантного сознания, воспитание культуры мира (Материалы международной конференции). – Душанбе: Ирфон, 2011. – С. 7-11

[6] Сулаймонӣ, С. Таҳаммулпазирӣ дар педагогикаи ислом ва проблемаи осебшиносии он [Матн] / С.Сулаймони // Центральная Азия на пути к культуре мира: формирования толерантного сознания, воспитание культуры мира: материалы международной конференции.– Душанбе: Ирфон, 2011.– С. 15-19

тарбияи таҳаммулпазирии хонандагони синфҳои V-VII то ҳол мавриди тадқиқи монографӣ қарор нагирифтааст.

Робитаи тадқиқот бо барномаҳои илмӣ

Тадқиқоти мазкур бо барномаи дурнамои илмии кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷики МДТ-и “ДДХ ба номи академик Бобоҷон Ғафуров” таҳти унвони “Масъалаҳои таълими забон ва адабиёти тоҷик, услубшиносӣ робитаи қавӣ дорад. Мавзуи тадқиқии мавриди назар як ҷузъи корҳои илмӣ-тадқиқотии кафедраи номбурда буда, дар тарбияи хислатҳои таҳаммулпазирии муҳассилин – омӯзгорони ояндаи фанни забон ва адабиёти тоҷик саҳми босазо хоҳад гузошт.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади тадқиқот муайян намудани асосҳои назариявӣ ва педагогиву психологии ташаккули тарбияи таҳаммулпазирии хонандагони синфҳои V-VII зимни таълими фанни адабиёти тоҷик мебошад.

Вазифаҳои тадқиқот

Мақсади кори диссертатсионӣ ҳалли **вазифаҳои зеринро** тақозо мекунад:

1. Шарҳу маънидоди мафҳуми “таҳаммулпазирӣ”, ки дар фарҳангҳо, ҳуҷҷатҳои умумибашарӣ ва дар тадқиқоти муҳаққиқони ватаниву бурунмарзӣ баррасӣ шудааст.

2. Натиҷагирӣ аз таҳлили консепсияи назариявӣ ва педагогиву психологии олимони ватаниву бурунмарзӣ, ки таърих, назария ва амалияи инкишофи хислатҳои таҳаммулпазирии хонандагонро баррасӣ намудаанд.

3. Бо мақсади кӯмак расондан ба омӯзгорон дар доираи мафҳуми таҳаммулпазирӣ ва ташаккули хислатҳои он пешниҳод намудани тарзи таҳлили мазмуну мундариҷаи матнҳои аз осори классикон баргузида, ки тибқи барномаи таълим дар китобҳои дарсии адабиёти тоҷики синфҳои V-VII ворид карда шудаанд. Бояд таъкид намуд, ки ҳамин амал асоси тадқиқоти моро бобати дар ҷодаи таҳаммулпазирӣ тарбия намудани хонандагони синфҳои мазкур фаро мегирад.

4. Пешниҳоду маслиҳатҳо ба омӯзгорон, аз ҷумла, ба омӯзгорони синфҳои V-VII, ки зимни таълими фанни адабиёти тоҷик дар ташаккули тарбияи таҳаммулпазирии хонандагон саҳмгир мебошанд.

5. Ташкил ва баргузории раванди озмоиши таълимӣ, ки дар ҷараёни он дурустии фарзияи пешниҳодшуда бобати ноил гардидан ба тарбияи таҳаммулпазирии хонандагони синфҳои V-VII тасдиқи худро ёфтааст.

Объекти тадқиқот тарбияи таҳаммулпазирии хонандагони синфҳои V-VII дар раванди таълими адабиёти тоҷик (дар заминаи осори классикон) ба шумор меравад.

Мавзуи (предмет) тадқиқот роҳу усулҳои ташаккули тарбияи таҳаммулпазирии хонандагони синфҳои V-VII зимни таълими адабиёти тоҷик аст.

Фарзияи таҳқиқот. Ташаккул ва рушди тарбияи таҳаммулпазирӣ дар хонандагони синфҳои V-VII-и муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар сурате имконпазир мегардад, ки **агар:**

- дар раванди таълими ҳар як мавзуи дарсии аз осори классикон баррасишаванда на танҳо мазмун, балки ғояи асарҳо низ ба хонандагон саҳеҳу дақиқ шарҳ дода шаванд;
- дар иртибот ба мазмуну мундариҷаи ғоявии бархе аз мавзуъҳои таълими адабиёти тоҷик дар синфҳои V-VII аз ҳаёти имрӯзаи ҷомеа низ мисолҳои воқеӣ оварда шавад;
- истифодаи технологияи ҷадиди таълиму тарбия дар ташаккули таҳаммулпазирии хонандагон мусоидат кунад;
- омӯзгори фанни адабиёти тоҷик дар баробари дорои салоҳияти хуби тахассусиву касбӣ будан дар ҷодаи таҳаммулпазирии воло тарбия гирифта бошад, яъне дар ин росто барои хонандагон намунаи ибрат бошад.

Марҳилаҳои тадқиқот дар се давра, тайи солҳои 2017-2021 гузаронида шудааст.

Дар марҳилаи якум (2017-2018) маводи назариявӣ, педагогиву психологӣ, барномаву китобҳои дарсӣ, рисола ва мақолаҳои дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар иртибот ба масъалаи таҳаммулпазирӣ таълифгардида мавриди таҳлилу пажӯҳиш ва гурӯҳбандӣ қарор дода шуд. Инчунин бо мақсади муайян намудани сатҳи дониши хонандагони синфҳои V-VII доир ба мавзӯи тадқиқот дар чаҳор муассисаи таҳсилоти миёнаи шаҳри Хуҷанд ва ноҳияи Б.Ғафуров даври аввали озмоиш - озмоиши муқарраркунӣ гузаронида шуд.

Дар марҳилаи дувум (2018-2020) коркарди мавзуъҳои матнашон аз осори классикони маъруфи адабиёти форсу тоҷик баргузида, ки дар китобҳои дарсии фанни адабиёти синфҳои V-VII ворид гардидаанд, асосан, дар доираи эҷодиёти Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосими Фирдавсӣ, Аттори Нишопурӣ, Саъдии Шеърозӣ ва Ҷалолуддини Балхӣ ба субот расонида шуда. Бо мақсади боварӣ ҳосил намудан даври дувуми эксперимент-озмоиши таълимӣ ташкил гардид.

Дар марҳилаи севум (2020-2021) кори озмоишӣ бо мақсади санҷиши муқаррароти асосии фарзияи кор, аз ҷумла самаранокии маводи таҳияшуда идома ёфт. Коркарду ҷамъбасти маълумоти бадастомада, таълифи пурраи кор анҷом ёфта, аз нав зимни таҳрири дувум, иловаҳо ва тағйироти ҷузъӣ ворид карда шуд.

Асосҳои методологию назариявии рисоларо натиҷаҳои омӯзиши ҳуҷҷатҳои умумибашарии аз тарафи созмонҳои байналмилалии ЮНЕСКО ва СММ баррасишуда, ақидаҳои олимони маъруфи соҳаҳои педагогикаву психологияи ватаниву бурунмарзӣ, аз қабили Ш.А.Амонашвили, Р.Г.Апресян, А.Г.Асмолов, Ю.К.Бабанский, А.А.Вербитский, Б.С.Гершунский, Б.З.Волфов, И.Г.Дубов, А.А.Леонтйев, М.Лутфуллозода, Ф.Шарифзода, И.Х,Каримова ҳамчунин ҳуҷҷатҳои вобаста ба рушду нумӯи маорифи Тоҷикистон рӯйи кор овардаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати

маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, бахусус, Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил додаанд.

Сарчашмаи маълумот. Ба сифати сарчашмаҳои тадқиқот манобеи зерин мавриди истифода қарор дода шудааст:

а) Таълифоти файласуфон, психологҳо, педагогҳо, ки масъалаҳои тарбия ва ташаккули таҳаммулпазирии шахсро инъикос мекунанд;

б) Санадҳои байналмилалӣ:

- Эъломияи принсипҳои таҳаммулпазирӣ;
- Эъломия дар бораи фарҳанги сулҳ;

в) Санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҶТ:

- Консепсияи миллии тарбия дар ҶТ;
- Стратегияи миллии рушди маориф дар ҶТ то соли 2030;
- Қонуни ҶТ дар бораи маориф.

Заминаҳои эмпирикӣ. Асоси эмпирикии таҳқиқотро омӯзиши адабиёти илмӣ-методии марбут ба мавзуъ, таҳлили барнома ва китобҳои дарсӣ, озмоишҳои педагогии муқарраркуниву таълимӣ-методӣ бобати муайян намудани мазмуни таҳсилот, вазъи таълим ва сатҳи дониши хонандагон, ки дар доираи методи омории таҳқиқот ҷамъбаст гардидааст, инчунин усулҳои мушоҳида, таҳлил ва анкета бо мақсади ба даст овардани хулосаҳои даркорӣ аз фаъолияти касбии омӯзгорони забон ва адабиёти тоҷик дар иртибот ба тарбияи таҳаммулпазирии хонандагони синфҳои V-VII; таҳлилу ҷамъбасти далелу маълумоти дар ҷараёни озмоиш бадастомада ва арзёбии муқоисавии натиҷаҳои онҳо ва дар шакли маълумоти оморӣ ва коркарди оқилонаи онҳо ба вуҷуд омадаанд, ташкил медиҳанд.

Пойгоҳи таҳқиқотро МТМУ №12-ум ба номи А.Бобоев, литсейи ДДҲБСТ-и шаҳри Хуҷанд, МТМУ № 12-ум ба номи М.Исмоилов, гимназияи №2-и н. Б.Ғафуров, МТМУ №11 ба номи Ғ.Абдувоҳидови н.Ҷ.Расулов, гимназияи №1 н.Спитамени вилояти Суғд, ки ба ҳайси муассисаҳои таҷрибавӣ интихоб шуда буданд, ташкил доданд.

Навгониҳои илмии тадқиқот иборат аз инҳост:

- бори аввал тавассути таълими адабиёти тоҷик масъалаи ташаккул ва рушди тарбияи таҳаммулпазирии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон (синфҳои V-VII) баррасӣ гардидааст;
- азбаски асоси барнома ва маводи китобҳои дарсии адабиёти тоҷики синфҳои V-VII-ро осори классикони маъруфи форсу тоҷик ташкил дода, дорои мазмуну мундариҷаи баланди пандуахлоқӣ мебошанд, коркард ва баррасии нуктаҳои марбут ба тарбияи таҳаммулпазирии хонандагон сурат гирифтааст;
- на танҳо аз хусуси роҳу усулҳои дар хонандагони синфҳои V-VII тарбия намудани хислатҳои таҳаммулпазирӣ мулоҳизаронӣ шудааст, балки доир ба аҳамият ва зарурати соҳиб будани омӯзгорони фанни адабиёти тоҷик ба хислатҳои таҳаммулпазирӣ низ изҳори ақида гардидааст;

- маводи зарурӣ барои ташкили машғулиятҳо ва чорабиниҳои беруназсинфӣ пурра таҳия гардида, роҳҳои мушаххаси ташаккули таҳаммулпазирии хонандагон муайян карда шудаанд.

Ба ҳимоя нуктаҳои асосии зерин пешниҳод мегарданд:

1. Дар ҳамаи давру замонҳо таҳаммулпазирӣ мафҳуми ифодакунандаи хислатҳои наҷиби инсонӣ маҳсуб мегардид ва имрӯз ҳам чунин аст. Ин мафҳум сабру таҳаммулро ба ҳар шахс ҳамчун маҳорати ба дигарон халал нарасонида зиндагӣ кардан, қобилияти доштани ҳуқуқу озодиро бидуни халалдор сохтани ҳуқуқу озодиҳои дигарон пешбинӣ мекунад. Ҳамчунин таҳаммулпазирӣ асоси демократия ва ҳуқуқи инсон ба шумор меравад. Ба таъбири дигар, таҳаммулпазирӣ ба маънои гузашт кардан, саҳлгирӣ ва ё чашмпӯшӣ набуда, доштани мавқеи фаъолонаи ҳаётиро дар асоси эътирофи ғайр пешбинӣ мекунад.

2. Таҳаммулпазирӣ арзиш ва меъёри иҷтимоӣ буда, дар заминаи гуногунии ҳуқуқҳои қавму миллатҳои гуногуни маскуни кишвар ва ҷамъияти шаҳрвандӣ зуҳур мекунад. Он тавозуни байни гурӯҳҳои иҷтимоии этникӣ, сиёсӣ, мазҳабӣ ва дигар гурӯҳҳои иҷтимоиро таъмин мекунад, эҳтиромро ба гуногунии фарҳангҳо, тамаддуни халқу миллатҳо, омодагиро ба фаҳмишу ҳамкорӣ бо одамоне, ки аз лиҳози намуди зоҳирӣ, забон, эътиқод, анъана, имон, вазъи иҷтимоию касбӣ фарқ мекунанд, пешбинӣ менамояд.

3. Таҳаммулпазирӣ сифати ҷудонашавандаи шахсияти комил мебошад. Азбаски камолоти шахсият мавҷудияти чунин хислатҳоро, аз қабили масъулият ба эҳсосу афкор ва рафтори худ, интихоби ҳамкорӣ чун тарзи муносибатҳои мутақобила ва бо тамоми хислатҳои мусбату манфӣ пазируфтани шахси дигар, тағйирпазирӣ ва қобилият ба мувофиқшавиро пешбинӣ мекунад, таҳаммулпазирӣ дар стратегияҳои мушаххаси рафтор зоҳир мегардад. Муҳиммияти ташаккули таҳаммулпазирӣ дар он маврид дақиқ мешавад, ки дар сурати набудани он хислатҳои номақбуд – хусуматварзӣ, бераҳмӣ, зӯроварӣ ба вуҷуд меояд. Асоси таҳаммулпазириро ҳисси эҳтиром ба худ, иззати нафс, адами эҳсоси ҳақирӣ ташкил мекунад. Аз ин лиҳоз, ташаккули сифатҳои мазкур бояд ба тарбия дар рӯҳияи таҳаммулпазирӣ мусоидат кунад.

4. Мафҳуми таҳаммулпазирӣ, ба маънои тому комили ахлоқӣ-маънавӣ, ба сифати таълимоти муассири педагогӣ дар эҷодиёти шоирону адибони қуруни вустои форсу тоҷик дар ҳамаи давру замонҳо манзур буд. Ҳарчанд ки фалсафаи таҳаммулпазирӣ дар ин қолабу шакл танҳо дар қарнҳои XIX-XXI ба таври саҳеҳ рӯнамо гардид, унсурҳои умдаи таҳаммулпазирӣ дар давраҳои қадимтарини таърихи башарият, аз ҷумла кишварҳои форсзабон, асос ёфтаю ташаккул ёфт, зеро маҳз таҳаммулпазирӣ ҳаёти осоиштаю мусолиҳаомези тоҷиконро таъмин менамуд ва имрӯз ҳам таъмин менамояд.

5. Мутафаккирону бузургони халқи тоҷик ба масъалаи ташаккул ва такмил ёфтани ахлоқ, ки дар муҳити иҷтимоӣ ва хонавода бо таъсири тарбият сурат мегирад, аҳамияти ҷиддӣ додаанд. Онҳо таъкид кардаанд, ки тарбия муҳимтарин воситаи ташаккулдиҳандаи инсон буда, дар ин ҷода нақши омӯзгор дар рушду камолоти маънавии инсон сазовори эътироф мебошад. Умуман,

аксари хислатҳои инсонӣ, ки бузургони мо онҳоро тавсиф кардаанд, бевосита ба ташаккули таҳаммулпазирӣ иртибот доранд.

6. Мавзуи таҳаммул ва таҳаммулпазирӣ дар эҷодиёти адибон ба ҷабҳаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ, сиёсӣ, диниву фарҳангиву маишӣ ва ғ. бахшида шуда, зимни мазмуну мундариҷаашон рушди инсони комилу боэҳтиром, пойдории сулҳу ваҳдат, гузаро будани умр ва ғанимат донистани онро васф мекунанд, ки ин ҳама сифатҳо, бешубҳа, дар тарбияи ҷомеаи таҳаммулпазир заминаҳои асосианд.

7. Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ масъалаи тарбияи таҳаммулпазирӣ муҳиммияти маҳзро доро мебошад, зеро дар ин марҳалаи таҳсил ва ташаккули шахсияти хонандагон заминаҳои мустаҳками робитаи мутақобилаи байни мактабиён, ки аз микроҷомеаҳои мухталиф омадаанду таҷрибаи ҳаётии гуногун доранд ва фаъолияти коммуникативиашон ҳанӯз ташаккул наёфтааст, оғоз меёбад.

Аҳамияти назариявии тадқиқот иборат аз он аст, ки:

- пеш аз ҳама, дар натиҷаи омӯзиш ва таҳлили ҳуҷҷатҳои умумибашарӣ, ақидаҳои файласуфону ҷомеашиносон ва равоншиносону педагогҳо роҷеъ ба зарурати тарбия намудани хислатҳои таҳаммулпазирӣ дар вуҷуди насли наврас таърифи нисбатан дақиқи мафҳум пешниҳод шудааст;

- зимни омӯзиш ва баррасии матнҳои дорои мазмуну мундариҷаи баландғояи аз осори классикон интихобшуда аз рӯйи маводи китоби адабиёти тоҷики синфҳои V-VII, ки таълими он, асосан, дар курси хониши адабӣ сурат мегирад, кӯшиш шудааст роҳҳои тарбияи хислатҳои таҳаммулпазирӣ дар ниҳоди хонандагон нишон дода шавад;

- мавқеи хониши мустақилонаи асарҳои ниёгон, ҳамкории доимии мудирони китобхонаҳо бо омӯзгорони фанни адабиёти тоҷик ва рушди хислатҳои таҳаммулпазирии хонандагон бо роҳи худомӯзӣ исбот гардидааст. Ҷавобҳои хонандагони ба мутолиаи осори адабӣ машғулшуда шаҳодат медиҳанд, ки донишу малакаи таҳаммулпазирии онҳо зиёд шудааст;

- дар фарҳангҳои гуногун мафҳум ё худ маънои мухталифи таҳаммулпазирӣ шарҳу тафсир шуда бошад ҳам, онҳо ҳамаи ҷанбаҳои истилоҳи “таҳаммулпазирӣ”-ро фаро намегиранд. Дар Эъломияи ЮНЕСКО таҳаммулпазирӣ ба ҳайси истилоҳи умумибашарӣ қабул шудааст.

Аҳамияти амалии тадқиқот. Маводи коркарднамудаи мо ба омӯзгорони фанни адабиёти муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, бахусус, ба омӯзгорони синфҳои V-VII бобати дар рӯҳияи хислатҳои таҳаммулпазирӣ тарбия намудани хонандагони синфҳои мазкур ба ҳайси як дастури роҳнамо кӯмак хоҳад намуд. Инчунин истифодаи натиҷаи ҳамин тадқиқот ба омӯзгорони фанни адабиёт метавонад барои дар рӯҳияи таҳаммулпазирӣ тарбия намудани хонандагон то андозае ёрӣ расонад. Ҳамчунин таҳиягарон ва муаллифон метавонанд, дар бознашрҳои барнома ва китобҳои дарсии фанни адабиёти тоҷик никоти муҳимми дар тадқиқоти мазкур баррасишударо ба инобат гиранд.

Ниҳоят, ба андешаи мо, устодони кафедраҳои педагогика ва психологияи коллеҷҳои омӯзгорӣ, мактабҳои олӣ ва муттахасисони дар курсҳои такмили

ихтисоси омӯзгорон дарсдиҳанда низ метавонанд дар дарсҳои лексионии бевосита ба масъалаҳои тарбиявӣ бахшидашаванда аз он истифода намоянд.

Эътимоднокии натиҷаҳои бадастомада аз омӯзиши ҳуҷҷатҳои умумибашарӣ, ақидаҳои олимони соҳаи фалсафаву ҷомеашиносӣ, педагогика ва психология доир ба масъалаи таҳаммулпазирӣ, коркарди матнҳо аз осори классикони маъруфи адабиёти тоҷику форс, ки тибқи пешниҳоди барномаи таълим ба китобҳои дарсии адабиёти тоҷики синфҳои V-VII ворид гардидаанд, дурустии натиҷаи ҳамон коркардҳо тавассути озмоиши таълимӣ ва чорабиниҳои дигари дар муассисаҳои таҷрибавӣ баргузоршуда бармеояд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия дар мавзуи "Ташаккули хислатҳои таҳаммулпазирии хонандагони синфҳои V-VII зимни таълими осори классикон дар дарсҳои адабиёти тоҷик" барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои педагогӣ аз рӯйи ихтисоси 13.00.01 – Педагогикаи умумӣ, таърихи педагогика ва таҳсилот (илмҳои педагогӣ) мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии унвонҷӯ:

- зимни таълими адабиёти тоҷик рушду ташаккули тарбияи таҳаммулпазириро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, бахусус, дар сиришти хонандагони синфҳои V-VII, ки дар давраи гузариш, яъне наврасӣ қарор доранд, воқеъбинона асоснок намудааст;
- дар интихоб ва шарҳу таҳлили матнҳо аз осори классикони варзидаи адабиёти форсу тоҷик, ки тибқи пешниҳоди барномаи таълим ба китобҳои дарсии синфҳои номбурда ворид шудаанд, маҳорати баланди илмӣ-педагогӣ намоён кардааст;
- дар омода намудани омӯзгорони фанни адабиёти тоҷик ва хонандагони синфҳои V-VII муассисаҳои таҷрибавӣ ба ташкил ва гузаронидани озмоиши таълимӣ саҳм гузоштааст, ки тафсилоти нуктаи мазкур дар фасли сеюми боби II баррасӣ шудааст;
- дар рафти озмоиши таълимӣ бевосита ширкат варзида, назорат ва мушоҳида карда, тибқи омӯзиш ва таҳлили асноди зиёди ҳуҷҷатҳои умумибашарӣ, фарҳангҳо ва тадқиқоти олимони соҳаҳои гуногун оид ба мазмуну моҳияти фарҳанги таҳаммулпазирӣ рӯшанӣ андохтааст.

Тасвиби натиҷаи тадқиқот. Бахшҳои асосии диссертатсия дар ҷаласа ва семинарҳои илмии кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷики МДТ-и "ДДХ ба номи академик Бобоҷон Ғафуров" ироа ва мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Хулоса ва натиҷаҳои кори диссертатсионӣ дар ҳамоишҳои сатҳи байналмилаливу ҷумҳуриявии "Мавқеи ҷавонон дар рушди илм" (ш.Хуҷанд, 22 майи с.2017), "Challenges in science of nowadays" (Вашингтон, 16-18 июли с.2021), "Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ ва гуфтугӯи тамаддунҳо" (ш.Хуҷанд, 30 сентябри с.2021), Шеъри имрӯз: Суннат ва навоварӣ" (ш.Хуҷанд, 20 майи с.2022), "Мактаби сиёсии Пешвои миллат" (ш.Бохтар, 24 июни с.2022) мавриди муҳокимаву таҳлил қарор ёфтаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Нуктаҳо ва хулосаҳои асосии диссертатсия дар 14 мақола, аз ҷумла, 5 мақола дар маҷаллаҳои илмии

тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва КОА-и Федератсияи Русия ва 9 мақола дар маҷмуаҳои гуногуни илмӣ ба чоп расидаанд. Диссертатсия дар ҷаласаи муттаҳидаи кафедраҳои методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷик ва педагогикаи умумии МДТ-и "Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи Бобоҷон Ғафуров"(19-уми апрели соли 2022) муҳокима ва ба ҳимоя пешниҳод шудааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз номгӯи ихтисораҳо, муқаддима, тавсифи умумии тадқиқот, ду боб, ки аз шаш зербоб фароҳам омадааст, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои тадқиқот ва рӯйхати адабиёт иборат мебошад. Ҳаҷми умумии диссертатсияро 190 саҳифаи матни компютерӣ ташкил медиҳад.

МУҲТАВОИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддимаи кор мубрамияти мавзуи тадқиқот асоснок гардида, оид ба дараҷаи омӯхта шудани мавзуъ равшанӣ андохта, дар доираи муайян намудани объект, предмет, мақсад ва фарзияи кор вазифаи тадқиқот, баъдан, асосҳои методологиву назариявӣ ва дар иртибот ба он методҳо, марҳилаҳо ва базаи тадқиқот, эътимоднокию навгониҳо ва аҳамияти назариявию амалии он, инчунин тасвиби натиҷаҳои тадқиқот бо баррасии никоти асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда ва, ниҳоят, саҳми шахсии унвонҷӯ бобати таълифи рисолаи мазкур тавзеҳ дода шудааст.

Боби аввали кор «Асосҳои педагогиву психологии ташаккули таҳаммулпазирӣ ва нақши он дар тарбияи хонандагони синфҳои V-VII» унвон дошта, мазмуну муҳтавои он дар доираи се фасл пешниҳод гардидааст. Дар фасли аввал «Ҷанбаҳои назариявии таҳаммулпазирӣ дар фарҳангҳо, ҳуҷҷатҳои умумибашарӣ ва осори муҳаққиқон» маънои луғавии вожаи таҳаммулпазирӣ ҳамчун истилоҳ дар доираи се манбаъ: а) фарҳангҳои энсиклопедиву тафсирӣ ва дузабонӣ, б) Эъломияи принсипҳои таҳаммулпазирии аз тарафи ЮНЕСКО қабулшуда (16 ноябри соли 1995)-ву Оинномаи Созмони Милали муттаҳид ва в) осори олимони маъруфи бурунмарзӣ (А.Тишков, М.Липман, А.Шнайдер ва диг.) тавзеҳ дода шудааст. Аз ҷумла, дар ин бобат таъкид мегардад, ки истилоҳи таҳаммулпазирӣ дар маъхазҳои илмии ғарбӣ, масалан, дар луғатҳои лотинӣ, англисӣ, олмонӣ ва фаронсавӣ бо вожаи толерантность ифода ёфта, дар аввалҳо ҳамчун муродифи калимаҳои пуртоқатӣ ва босабрӣ эътироф шуда бошад ҳам, баъдтар фарогири маъниҳои боз ҳам бештар гардидааст.

Аз ҷумла, вожаи толерантность дар забони тоҷикӣ бо калимаи таҳаммулпазирӣ, ки аз ду реша: яке аз калимаи арабии таҳаммул ва ё аз решаи ҳамала ба маънои тоқатпазирӣ ва вожаи тоҷикии пазируфтан ба маънои қабул кардан, бардоштан, тоқат кардан ва пасванди калимасози - ӣ сохта шудааст[7]. Дар забони тоҷикӣ калимаи таҳаммулпазирӣ, сарфи назар аз муродифоти тоҷикиаш ба ҳайси эквиваленти толерантность, ки дар забони аксари давлатҳои ҷаҳон истифода мешавад, имрӯз дар нутқи шифоҳӣ ва

---

[7] Большой арабско-русский и русско-арабский словарь [Текст].– М.: Дом Словенской книги, 2011.– С. 107

маъхазҳои илмӣ мавриди истифода қабул шудааст, ҳамчун истилоҳ мақбули аҳли фарҳанги Тоҷикистон гардидааст.

Ҳамчунин дар фасли мазкур таъкид мегардад, ки ин мафҳум, яъне таҳаммулпазирӣ дар тамоми давру замонҳо аз ҷумлаи мафҳумҳои ифодакунандаи хислатҳои муҳими инсонӣ маҳсуб мегардид. Зеро сабру таҳаммул маҳорати ба дигарон халал нарасонида зиндагӣ кардан, қобилияти доро будан ба ҳуқуқу озодӣ бидуни халалдор сохтани ҳуқуқу озодиҳои дигарон, зиёда аз ин, сулҳдӯстӣ, мусолиҳакор набудан ба ихтилофҳои этникӣ, мазҳабӣ, сиёсӣ, байнишахсиятӣ ва эътирофи мавҷудияти баробарҳуқуқии шахси дигарро дар назар дорад. Ба ифодаи дигар, таҳаммулпазирӣ ба маънои гузашт кардан, саҳлгирӣ ва ё чашмпӯшӣ набуда, доштани мавқеи фаъолонаи ҳаётиро дар асоси эътирофи ғайр пешбинӣ мекунад. Барои ҳамин ҳам, дар Эъломияи аз тарафи ЮНЕСКО қабулкардашуда таҳаммулпазирӣ на танҳо чун вазифаи ахлоқӣ, балки чун талаби сиёсию ҳуқуқӣ нисбат ба инсонҳои алоҳида, гуруҳи одамон ва давлатҳо низ тавсиф шудааст. Ниҳоят, метавон таъкид сохт, ки ба туфайли кӯшишҳои ЮНЕСКО дар даҳсолаҳои охир мафҳуми таҳаммулпазирӣ дар миқёси байналхалқӣ, ҳамчун истилоҳ ба муҳимтарин вожаи калидии масоили сулҳ табдил ёфтааст[8].

Дар маъхазҳои педагогӣ таҳаммулпазирӣ ба маънои ҳалли масъалаи рушди фарҳанги муносибатҳои байни миллатҳо низ омадаасту ин нуктаро бори аввал академик А.Тишков ҳангоми мулоҳизаронии хеш доир ба зарурати “таҳаммулпазирии байни миллатҳо” ба миён гузоштааст. Аз ин лиҳоз, нуктаҳои дар боло таъкидшуда, аз қабили ташаккули рафтори таҳаммулпазирона, сулҳдӯстию сулҳҷӯӣ ва пешгирии намудҳои мухталифи ифротгароӣ дар ҷумҳурии сермиллати мо аҳамияти калон дорад. Дар Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид шудааст, ки таҳаммул ва таҳаммулпазирӣ аз эҳтироми ақидаи дигарон ба миён меояд… Тоқатпазир будан яке аз сифатҳои мусбати муносибатҳои башардӯстона доштан ба шаҳрванд ва омили асосии пешгирӣ кардани низоъҳои эҳтимолии дар байни шаҳрвандон баамалоянда мебошад[9].

Умуман, таҳаммулпазирӣ дар фарҳангу ақидаҳои олимони соҳаҳои гуногун ҳарчанд тавассути калимаву ибороти мухталиф шарҳ дода шуда бошад ҳам, дар маҷмуъ, ҳамаи онҳо як нукта – ба роҳи нек ҳидоят кардани инсониятро ифода мекунанд. Ин маънӣ дар сарсухани Оинномаи СММ ба таври зайл омадааст: “Зоҳир кардани сабру тоқат ва якҷоя ҳаёт ба сар бурдан дар сулҳу салоҳ бо ҳамдигар чун ҳамсоягони нек”[10]. Аз ҷумла, исботи ин нукта, яъне бо сулҳу салоҳ ҳал намудани вазъияти мудҳиш – ҷанги шаҳрвандию бародаркуш, ё худ низоъи тарафҳои ба ҳам муқобил дар Тоҷикистон, ки аз тариқи гузоштани имзо ба шартномаи сулҳи ризоияти тарафайн 27-уми июни соли 1997 дар шаҳри Москва ба вуқуъ омада буд,

[8] На пути к культуре мира [Текст] / Док. и материалы [Текст] // Комиссия РФ по делам ЮНЕСКО.– М.: МИК.– 1999, С.37-39

[9] Консепсияи миллии тарбияи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти 2006 [Матн].– № 94

[10] Устав Организации Объединенных Наций от 26 июня 1945 года [Текст].– Статья 47

маҳсуб меёбад. Аммо, чунон ки муҳақиқон таъкид намудаанд, дар ҳаёти иҷтимоӣ таҳаммулпазириро аз ҳама бештар метавон дар доираи маориф густариш дод. Чунки орзуи дар сулҳу салоҳ, ризоият ва адами зӯроварӣ зиндагӣ кардани инсонияти пешқадам аз бисёр ҷиҳат ба стратегияи рушди маориф вобаста буда, он бояд ба тафоҳуми мутақобила, босабрӣ ва дӯстии байни ҳамаи халқҳо, гуруҳҳои нажодӣ ва мазҳабӣ мусоидат намояд. Президенти ҷумҳуриамон Эмомалӣ Раҳмон таъкид намудааст, ки ба ин ҳадаф танҳо дар сурати нигоҳ доштани ҳувияти маврусии халқ, чун арзиши муҳимтарин ноил гардида метавонем, агар онро дар заминаи истиқлолияти давлатӣ, вижагиҳои таърихӣ, муносибати боэҳтиром ба гузаштаи беҳтарини халқи худ… мустаҳкам намоем[11].

Гуфтан зарур аст, ки СММ солҳои 2009-2011-ро рамзан даҳсолаи маориф барои рушди устувор эълон карда буд. Аммо барои ноил шудан ба ин ҳадаф фарҳанги сиёсии ҳамаи одамон, алалхусус, мактабиёни синфҳои поёнӣ ва ҷавононро такмил додан лозим аст, ки ҳалли ин нукта, пеш аз ҳама, ба маорифи мамлакат иртибот дорад. Зеро, чунон ки дар моддаи шашуми "Эъломия дар бораи фарҳанги сулҳ" омадааст, "Маориф воситаи асосии ба вуҷуд овардани фарҳанги сулҳ"[12] мебошад. Бинобар ҳамин ҳам, дар доираи ахлоқ, фарҳанги мардумӣ, анъанаҳои халқӣ, адабиёти классикиву муосир тарбия намудани насли наврас муҳим арзёбӣ мегардад. Аксари мутафаккирони бузурги халқи тоҷик ба масъалаи ташаккул ва такмил ёфтани ахлоқ, ки, пеш аз ҳама, дар муҳити иҷтимоӣ ва муҳити хонаводагӣ ва таъсири тарбият сурат мегирад, аҳамияти ҷиддӣ дода бошанд ҳам, аммо дар ин ҷода нақши мураббӣ - омӯзгорро дар рушду камолоти маънавии инсон волотар донистаанд.

Дар иртибот ба нуктаи охир метавон таъкид намуд, ки классиконамон воситаҳои ташаккулёбии фазилатҳои таҳаммулпазириро дар ниҳоди инсонҳо ба муҳити муносиб, одоби муошират ва сухангӯӣ, эҳтироми ҳамсӯҳбат ва босабрии ӯ мансуб донистаанд. Хусусан, дар бобати фазилати сабр беҳтарин сухан аз лаҳни Ҷалолуддини Балхӣ бурун омадааст, ки ҳоҷат ба тафсираш нест:

Сабр талх омад, валекин оқибат
Меваи ширин диҳад пурманфиат[13].

Аз ҷумла, аз мазмуни байти зерин низ бармеояд, ки инсони сабрпазир оқибат зафарёб, яъне дастрас ба мақсаде мегардад.

Сабру зафар ҳар ду дӯстони қадиманд,
Бар асари сабр навбати зафар ояд[14].

Умуман, осори классикони мо саршор аз чунин панду андарзҳо буда, омӯзгорони адабиётро лозим меояд, ки ин махзани гаронбаҳои одобу хирад,

[11] Рахмонов, Э.Ш. Независимость – достижение нашей нации / Э.Ш.Рахмонов. – Народная газета 14.09.2005.– С. 47
[12] Манбаи электронӣ: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/culture_of_peace.shtml
[13] Калонтаров, Я.И. Мудрость трех народов – Панду ҳикмати се халқ – Уч халқининг ҳикматлари [Матн] / Я.И.Калонтаров.– Душанбе: Адиб, 1989.– С. 268
[14] Калонтаров, Я.И. Мудрость трех народов – Панду ҳикмати се халқ – Уч халқининг ҳикматлари [Матн] / Я.И.Калонтаров.– Душанбе: Адиб, 1989.– С. 268

ки бешубҳа, муаррификунандаи ҷанбаҳои беҳтарини таҳаммулпазирӣ ҳам мебошанд, дар раванди таълиму тарбияи насли наврас бамавриду мақсаднок истифода намоянд.

Ниҳоят, пеш аз ҷамъбасти ҳамин фасли аввали боби I дар доираи чанд саҳифа дар қиёс бо муносибати таҳаммулпазирӣ дар бораи муносибати таҳаммулнопазирӣ низ андаке баррасӣ сурат гирифтааст.

Хулоса, аз он ҳама тафсироте, ки дар иртибот ба мафҳуми таҳаммулпазирӣ (ё худ сабр) дар фарҳангҳои гуногун, ҳуҷҷатҳои умумибашарӣ, таъкидҳои олимони соҳаҳои гуногун ва дар панду андарзҳои классикон мавриди назар гардиданд, нуктаҳои зерин пеши назар меоянд: таҳаммулпазирӣ санъати дар сулҳу салоҳ зиндагӣ кардан мебошад. Ба ифодаи дигар, бе ташаккули шуури таҳаммулпазир, ки онро тавассути шаклҳои сиёсӣ, этикӣ, маънавӣ, психологӣ ва дигар шаклҳои шуури ҷамъиятӣ амалӣ гардонидан мумкин аст, олами муосир вуҷуд дошта наметавонад. Бинобар ҳамин ҳам, яке аз вазифаҳои муҳимтарини ҷамъияти мо, аз ҷумла, маориф дар руҳияи таҳаммулпазирӣ тарбия кардани насли наврас мебошад.

Фасли дувуми боби I “Шарҳи фалсафӣ, равоншиносӣ ва педагогии мафҳуми таҳаммулпазирӣ” унвон дошта, дар ин фасл маънову моҳияти таҳаммулпазирӣ дар доираи афкори педагогиву равоншиносӣ баррасӣ гардидааст. Аз ҷумла, дар оғоз таъкид мешавад, ки таҳаммулпазирӣ мисли таҳаммулнопазирӣ навъи муносибат буда, арзишҳои дигари инсонро фарогир мебошаду дар якҷоягӣ ин ду мафҳуми муносибат одат, муқаррарот, манъкунӣ, пазируфтану напазируфтани камбудӣ, ҳисси иззати нафс, ҳурофотгарой ва иғвогароиро дар бар мегиранд, ки дар самтҳои мухталифи фаъолияти ҳаёти инсон, аз ҷумла, насли наврас инъикос меёбанд. Аз ин рӯ, маҳз рӯ овардан ба психологияи арзёбии муносибат имкон медиҳад, ки самти тарбияи насли наврас дар руҳияи таҳаммулпазирӣ муайян карда шавад.

Инчунин дар ин фасл таъкид шудааст, ки таҳаммулпазирӣ чун категорияи ҷамъиятӣ вобаста ба таҷрибаи таърихии инсоният тобишҳои мухталифи маъниро, аз қабили шикеб доштан, тавоноию тоқат, фурӯтанӣ, қабули ранҷу машаққат ва босабриву пуртоқатӣ доро гардидааст. Аз ҷумла, аз классикони форсу тоҷик Абулқосими Фирдавсӣ дар ташаккули инсони таҳаммулпазир дар раванди арзишҳои маънавӣ ва ахлоқии инсон сабурӣ ва мадороро зиёда эътироф намуда, ин ҳар дуро бародари ақлу хирад ба қалам додааст:

Мадоро хирадро бародар бувад,
Хирад бар сари ҷон чу афсар бувад[15].

Аз муҳаққиқон Т.П.Сипиркин ба масъалаи таносуби таҳаммулпазирӣ ва боварӣ рӯ оварда, таъкид намудааст, ки таҳаммулпазирӣ механизми ташаккули боварӣ аст.

---

[15] Фирдавсӣ, А. Шоҳнома [Матн] / А. Фирдавсӣ // Таҳияи К.Айнӣ, З.Аҳрорӣ, Б.Сирус. –Душанбе: Адиб, Ҷилди IX, 1991.– 496 с.

Ҳамчунин таъкид мешавад, ки мафҳуми таҳаммулпазирӣ ва арзишҳои он дар даврaҳои гуногун мухталиф тафсир ёфта бошанд ҳам, муддатҳои тӯлонӣ таҳаммулпазирӣ яке аз масъалаҳои мубрами педагогика ва психология ба шумор меравад. Масалан, ба рушди анъанаҳои башардӯстона ва демократияи тарбия педагогҳои хориҷӣ А.Коменский, Ж.Ж.Руссо, И.Г.Песталотси рӯ оварда, таъкид намудаанд, ки ташаккули инсон бояд тибқи ғояҳои некӣ, ахлоқ ва гуманизм сурат бигираду дар асарҳои Н.Г.Чернишевский ба бунёди низоми демократии рушди ҳамаҷонибаи тарбияи ақлӣ, маънавӣ ва эстетикии насли ҷавон, ба масъалаи таносуби миллӣ ва умумибашарӣ дар тарбия, муносибати боэҳтиром нисбат ба инсон бештар диққат дода шудааст. Ғайр аз ин, дар фасли дувум таъкид мешавад, ки заминаҳои назариявию методологӣ, технологияи тадқиқи ташаккули таҳаммулпазирӣ дар пажуҳишоти мутахассисон М.Монтессори, Ш.А.Амонашвили, В.А.Сухомлинский ва дигарон муносибатҳои ташаккули психологияи таҳаммулпазирӣ дар асарҳои Т.Адорно, С.Л.Братченко А.Г.Асмолов, Е.К.Бистритский, В.Р.Петренко, М.А.Хомяков таҳлили назариявӣ ва асосноксозии мафҳуми таҳаммулгароӣ ва ҷанбаҳои мухталифи он дар тадқиқотҳои А.Е.Белобродова, Н.Ю.Кудзиева, П.В.Степанов, А.Ю.Шогенов) сурат гирифтааст.

Ба ҷуз аз никоти мазкур низ таҳаммулпазирӣ чун эҳтиром гузоштан ва эътироф намудани баробарӣ, даст кашидан аз фармонфармоӣ ва зӯроварӣ, эътирофи серченакӣ ва рангорангии фарҳанг, меъёрҳо, мазҳабҳои инсонӣ, даст кашидан аз кӯшиши ба якгуна табдил додани гуногунақлию рангорангӣ ё фазилат бахшидан ба як нуктаи назар дар маъхазҳои педагогӣ фаҳмида мешавад.

Метавон гуфт, агар муҳтавои таҳлили маълумоти дар доираи мафҳумҳои таҳаммулпазирӣ баррасигардидаро мухтасар зикр намоем, шахсияти таҳаммулпазир инсони ба олам бо назари мусбат нигарандаи аз ҷиҳати руҳию маънавӣ ва иҷтимоӣ фаъол, инсони аз тақдири олам баизтиробомада, ниҳоят, инсонест, ки аз ҳар яки мо вобаста будани чӣ хел шакл гирифтани оламро мефаҳмад. Ба ибораи дигар, таҳаммулпазирӣ дар ашхосе ташаккул меёбад, ки онҳо ба ҳамкории мутақобилаи мусбат, муносибатҳои мураттаб, ки қонунҳои умумиинсонии ҳаётиро вайрон намекунанд, ҳангоми амалӣ гардонидани озодиҳои худ ба ашхоси дигар зарар намерасонанд. Бахусус, дар иртибот ба чунин хислатҳои ашхоси таҳаммулпазир зимни мисоловарӣ таъкид мешавад, ки дар педагогикаи халқӣ ва осори классикони маъруфи форсу тоҷик (Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Унсурмаолии Кайковус, Саъдии Шерозӣ, Ҷалолуддини Балхӣ, Ҳусайн Воизи Кошифӣ, Мирзоабдулқодири Бедил) мазмунҳоеро метавон дарёфт, ки ҳамчун қоидаҳои “тиллоӣ”-и ахлоқ пазируфта шудаанд. Ҳоло дар макотиби Тоҷикистон масъалаи тарбияи таҳаммулпазирӣ муҳим буда, аз қоидаҳои “тиллоӣ”-и ахлоқ, ки дар педагогикаи халқӣ, яъне дар фолклори тоҷик, ҳамчунин осори ғановатманди классиконамон маҳфузанд, метавон бамавқеъ ва моҳирона истифода намуд.

Ин нукта аз он ҷиҳат зарурат дорад, ки ба ҷуз рисолаи Н.Ҳабибова, ки фарогири масъалаҳои тарбияи таҳаммулпазирии хонандагони синфҳои ибтидоӣ мебошад, дар мақолаҳои ҷудогонаи муҳаққиқони варзида И.Каримова, М.Лутфуллоев, С.Негматов, С.Сулаймонӣ, Ф.Шарифзода баъзе ишораҳо шудааст, аммо то ҳол тадқиқоти ҳамаҷонибаи назариявию таҷрибавии таҳаммулпазирии педагогӣ дар доираи хонандагони синни миёнаи мактабӣ анҷом наёфтааст. Аз ин лиҳоз, ҳамин нуктаи охирро ба инобат гирифта, маҳз дар доираи таҳлили мазмуну мундариҷаи матнҳои аз осори ниёгон интихобшуда, ки асоси маводи барномавии китобҳои дарсии адабиёти тоҷики синфҳои V-VII-ро ташкил медиҳанд, дар руҳияи хислатҳои таҳаммулпазирӣ тарбия намудани хонандагони синфҳои мазкурро, ки аз диди равоншиносӣ дар раванди ду давраи синнусолӣ, дар давраи бабалоғатрасӣ ва гузаштан аз давраи кӯдакӣ ба давраи наврасӣ ҳаёт ба сар мебаранд, ба ҳайси мавзуи рисолаи номзадии хеш қарор додем.

Фасли сеюми боби аввал "Инъикоси ҷанбаҳои таҳаммулпазирӣ дар барнома ва китоби дарсӣ" номида шудааст. Сараввал, дар ин фасл мазмуну мундариҷаи барномаҳои таълимии адабиёти тоҷик, ки тайи солҳои 1993, 2002 ва 2007 барои синфҳои V-XI таҳия шудаанд, дар маҷмуъ ва, сониян, дар доираи мавзуи тадқиқот, махсус барномаи адабиёти синфҳои V-VII мавриди таҳлил қарор дода шуд. Дар ин бобат нуктаи муҳим он аст, ки дар се барнома ҳангоми омӯзонидани мазмуну мундариҷа ва "раванди инкишофи зиёда аз сеҳазорсолаи адабиёти бадеии миллӣ" дар хонандагон ғояҳои "тарбия кардани худогоҳии миллӣ, ватанхоҳӣ", "шинохти ҷаҳон ва назару андешаҳо аз мавқеи ахлоқи ҳамида, инсонгароӣ, некию бадӣ ва хубию зиштӣ", ки ин ҳама вожаҳо фарогири шаклҳои гуногуни тарбияи таҳаммулпазирӣ мебошанд, таъкид гардидааст. Инчунин маълум шуд, ки ҳар се барнома, ки аз 6-7 сол (2002, 2007) то 10 сол (1993) дар истифодаи омӯзгорон будаанду воқеан ҳам, аз тарафи мураттибон таҷдиди назар шудаанд. Ин нукта, пеш аз ҳама, дар таносуби тақсимоти соатҳо ва мавзуъҳои чи адабиёти классикӣ ва чи муосир дар синфҳои V-VII ба назар мерасид. Масалан, мувофиқи барномаи соли 2002, тахминан, 70 фоизи соатҳо ба омӯзиши осори адибони классик бахшида шудааст, вале дар барномаи соли 1993 ба омӯзиши осори классикон дар синфҳои мазкур ҳамагӣ 25 фоизи соатҳо пешниҳод гардида буд. Масъалаи мазкур аз тарафи методист М.Аҳмадов низ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст[16]. Инчунин дар барномаи соли 2007[17] хронологияи солномавии омӯзиши эҷодиёти адибони классику муосир ба инобат гирифта шудааст. Масалан, дар ин барнома на чун дар барномаи соли 2002, ки дар баробари эҷодиёти классикон омӯзиши эҷодиёти адибони муосир, балки, аввал, таълими маводи адабиёти классикӣ, баъдан, таълими маводи адабиёти муосир пешниҳод гардидааст. Ҳамчунин, дар барномаи таърихи адабиёти

---

16 Аҳмадов, М. Таълими адабиёти тоҷик (қисми 1) [Матн] / М.Аҳмадов. – Хуҷанд: Ношир, 2012. – С.94

17 Барномаи адабиёти тоҷик барои синфҳои V-XI [Матн] / Т.Мирзод.– Душанбе, 2007.– 72 с.

тоҷик чун дар барномаи курси хониши адабӣ ба таҳлили матн низ эътибори хоса дода шудааст.

Аммо як камбудии назарраси барномаи таълими адабиёти соли 2007 ин аст, ки дар он теъдоди омӯзиши мавзуъҳои таълимӣ дар доираи ҳамон соатҳои дар барномаҳои солҳои 1993, 2002 пешниҳодшуда хеле афзоиш ёфтааст, ки барои ба таври дилхоҳ таълим додани аксари он мавзуъҳо омӯзгор имконият надорад. Сарфи назар аз ин, дар барномаи соли 2007 аз осори классикон омӯзиши мавзуъҳое пешниҳод гардидаанд, ки таъмини самараноки онҳо дар раванди дарсҳои адабиёти синфҳои V-VII бобати дар руҳияи таҳаммулпазирӣ тарбия намудани хонандагон саҳми баландро доро хоҳанд буд.

Баъдан, дар ин фасл баъзе пешниҳодҳо дар бобати таҳияи минбаъдаи барномаву китобҳои дарсии адабиёти синфҳои V-VII ва ба омӯзгорони аз ин фанҳо таълимдиҳанда баррасӣ шудаанд, ки,ба назари мо, ба инобат гирифта шуданашон баҳри баланд бардоштани сифати таълиму тарбияи таҳаммулгароиву таҳаммулпазирии хонандагони синфҳои мазкур, бешубҳа, мусоидат хоҳанд намуд. Вале, мутаассифона, дар ҳамаи он се барнома вожа ё худ истилоҳи таҳаммулпазирӣ маротибае ҳам истифода нашудааст. Мебояд, ки ин нукта дар барномаҳои баъдӣ бамаротибу бамаврид низ мавриди истифода қарор ёбад.

Боби II-и рисола таҳти унвони "Вежагиҳои педагогии ташаккули таҳаммулпазирӣ дар хонандагони синфҳои V-VII" фарогири татбиқи ғояҳои асосӣ – мақсад, вазифа ва фарзияи тадқиқот аст. Дар фасли аввали ин боб "Ташаккули хислатҳои таҳаммулпазирии хонандагон дар асоси осори ахлоқӣ-педагогии ниёгон" таъкид мешавад, ки тибқи тадқиқоти олимони соҳаҳои гуногун, аз ҷумла, педагогҳову равоншиносон солҳои охир ба омӯзиши масъалаи таҳаммулпазирӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таваҷҷуҳ бештар гардидааст. Ин ҳолат ду сабаби ба ҳам алоқаманд дорад: аз як тараф, ҷамъият ба шахсияти таҳаммулпазир ва низоми маорифи ба самти тарбияи таҳаммулпазирӣ нигаронида ниёз дорад; аз тарафи дигар, ба соҳаи маориф низ нерӯҳои илмӣ-методии мусаллаҳ ба назария ва амалияи педагогиву психологии ба раванди тарбияи таҳаммулпазирӣ равонашуда эҳтиёҷ дорад. Аз ин лиҳоз, соҳаи маорифро зарур аст, ки нерӯҳои худро барои муттаҳид намудани ҷамъият, нигоҳ доштани ягонагии фазои ҷамъиятӣ-фарҳангии кишвар, рафъи сӯитафоҳумҳои этникиву миллӣ ва низоъҳои иҷтимоӣ дар асоси афзалияти ҳуқуқи инсон, баробарҳуқуқии фарҳангҳои милливу мазҳабии гуногун ва маҳдуд кардани нобаробарии иҷтимоӣ ба кор барад, то ки дар раванди таълиму тарбияи насли наврас дигаргуниҳои умедбахш ворид карда шаванд.

Инчунин дар ин фасл таъкид мегардад, ки муҳити таҳаммулпазирона дар заминаи арзишҳои инсондӯстӣ ва ахлоқӣ имконпазир гардида, фарогири сифатҳое аз қабили худшиносӣ, инсондӯстӣ, фурӯтаниву хоксорӣ, гузашт ва инсоф кардан, раҳму шафқат, пӯшидани айбу нуқсон, ҳамдигарфаҳмӣ, эҳтироми ҳамдигар, хушгуфторӣ ва амсоли онҳо мебошад. Аз ин рӯ, дар

фасли мазкур таъкид мегардад, ки дар иртибот ба ҳар яке аз ин сифоти зикршуда суханварони тоҷику форс аз дидгоҳи хеш андешаҳои ҳакимона баён кардаанд, ки маънидоди мазмун ва шарҳи ғояи онҳодар раванди тадриси адабиёти тоҷики синфҳои V-VII бобати тарбияи хонандагон аҳамияти хосро доро хоҳад буд. Асосан, дар ҳамин фасли якуми боби II ҳангоми таълими адабиёти тоҷики синфҳои V-VII ва, тибқи интихоб, маҳз, дар доираи осори бузургони зерини адабиёти классикии тоҷик: Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосими Фирдавсӣ, Фаридуддини Аттор, Саъдии Шерозӣ, Ҷалолуддини Балхӣ ва Абдураҳмони Ҷомӣ дар рӯҳияи хислатҳои гуногуни таҳаммулпазирӣ тарбия намудани хонандагони синфҳои мазкур баррасӣ гардидааст.

Масалан, аз осори устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ дар адабиёти тоҷики синфи V бобати таълим порчаҳое баргузида шуданд, ки дар онҳо тасвири инсон ва арҷгузорӣ ба он, мақоми шоиста доштани, пеш аз ҳама, тансиҳатӣ ва баъдан, ному рафтори неку хирад, пос доштани дӯстиву рафоқат, мардвор зиндагӣ кардан, ҳасуд нахӯрдан нисбат ба зиндагии дигарон ва андеша кардан аз оқибати рафторҳои хеш нақши боризро доро буда, ба чунин мазмуну ғояҳо маънидод намудани порчаҳои мазкур, бешубҳа, дар ниҳоди хонандагон таассуроти волои инсонгароиро талқин хоҳад кард. Аз ҷумла, устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ бобати дӯстии халқҳо ин тавр афзудааст:

Ҳеҷ шодӣ нест андар ин ҷаҳон,
Бартар аз дидори рӯйи дӯстон
Ҳеҷ талхӣ нест бар дил талхтар
Аз фироқи дӯстони пурҳунар[18].

Инчунин дар фасли мазкур бобати тарбияи хислатҳои таҳаммулпазирӣ дар хонандагон таваҷҷӯҳи мо ба мақоми баланд доштани "Шоҳнома"-и безаволи Фирдавсӣ низ доир гардидааст. Чунки дар ин асар ҳам ситоиши ақлу хирад, некиву некукорӣ фазилати сухан ва одоби муошират, тарғиби ғояҳои худшиносӣ, ватандӯстӣ ва сулҳу дӯстӣ, маззамати бешармию пургӯӣ, дурӯягиву айбҷӯйӣ, васфи ростгӯйӣ ва накӯкорӣ, ки ин ҳама ба ҷумлаи нукоти беҳтарини таҳаммулпазирӣ шомил мебошанд, ба маротиб таъкид гардидаанд. Масалан, ақидаи борикбинонаи Абулқосим Фирдавсӣ дар бобати оқибати бешармиву пургӯӣ чунин аст:

Чунон дон, ки бешарму бисёргӯй
Надорад ба назди касон обрӯй[19].

Гуфтан ҷоиз аст, ки "Пандномa"-и Фаридуддини Атторро дар қатори дигар андарзномаҳои адабиёти халқӣ ва осори классикон бобати ташаккули таҳаммулпазирии хонандагон метавон ҳамчун консепсияи инсони комил эътироф намуд. Зеро муаллиф, ҳамчун орифи замони худ, дар ин асар ба тарбияи шогирдон дар руҳияи инсондӯстӣ ва мадорову худшиносӣ, вале

[18] Рӯдакӣ, А. Девон [Матн] Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ // Таҳияи матни ашъор, муаллифи сарсухан ва луғат Усмон Назир.– Душанбе, 2008.– 160 с.

[19] Фирдавсӣ, А. Шоҳнома [Матн] / А. Фирдавсӣ // Таҳияи К.Айнӣ, З.Аҳрорӣ, Б.Сирус. – Душанбе: Адиб, Ҷилди VII, 1990.– С.401.

зиёда дар бобати тарбияи худшиносиву худогоҳии шахс эътибор доданро аз он ҷиҳат таъкид намудааст, ки дар заминаи он дар шахс метавонад, фазилатҳои дигари инсонӣ аз қабили тавозӯъ, гузашт ва инсоф кардан ташаккул ёбад. Ба ҷуз ин, дар "Пандномa" силсилапандҳоро метавон дарёфт, ки аз мазмунашон сабру қаноат, шикебову ҳурматгузор будан, хашмро фурӯ бурдан дар мавриди қаҳру ғазаб, айбҷӯйӣ накардан, хаторо бахшидан ва нармгуфтор будан ба ҳайси хислатҳои арзишманди инсони таҳаммулпазиру таҳаммулгаро бармеояду аз онҳо омӯзгор метавонад бе мушкилӣ ҳадафҳои ниҳонии адибро, ки бо лаҳни равону фаҳмо баён шудаанд, ба шогирдон дастрас намояд. Аз ҷумла, Аттор ҳангоми қаҳру ғазаб фурӯ бурда тавонистани хашмро, ки натиҷааш чун шакар ширин менамояд, ин тавр ба қалам додааст:

Хашм хӯрдан пешаи ҳар сарвар аст,
Талх бошад в-аз шакар ширинтар аст[20].

Ҳамчунин дар фасли аввали боби II бобати тарбияи таҳаммулпазирии хонандагон мавқеи муҳимро доро будани осори Саъдии Шеърозӣ, ки ӯро дар маъхазҳо, "инсонпарвари бузург" ва "муаллими ахлоқ" ном бурдаанд, махсус баррасӣ гардидааст. Хусусан, дар китоби "Гулистон"-и ӯ, ки дар таърихи адабиёти мо ба ҳайси махзани панду ахлоқ ва асарҳои рӯйимизии аҳли фарҳанг маҳсуб меёбад, афкори таҳаммулпарваронаву инсонпарварона басо барҷаста ба қалам дода шудааст. Ба ифодаи дигар, одам ва неку бади тинату сиришти инсон дар ин асар мавзуи асосӣ ва марказӣ маҳсуб меёбад. Гузашта аз ин, Саъдии Шерозӣ дар асари мазкур, дар баробари образҳоеро офаридан, андарзҳоеро ҳам пешниҳод намудааст, ки ба инобат гирифтани он ҳама дар раванди таълиму тарбияи хонандагони мактабҳои Тоҷикистон аҳамияти амалӣ дошта, бешубҳа, дар доираи хислатҳои таҳаммулпазирӣ тарбия намудани онҳо такягоҳи беҳамто хоҳад буд. Аз ҷумла, мо ҳангоми тааммулу таҳқиқи мазмуни ҳикоёту порчаҳои шеърии "Гулистон" ва "Бӯстон" нуктаҳои ҳикматомезро дар иртибот ба худшиносӣ, фурӯтаниву хоксорӣ, дурӣ ҷустан аз шуҳратпарастӣ, пос доштани дӯстӣ, хизмат кардан ба халқ, фазилати айбпӯшӣ, авфро беҳтар аз интиқом донистан, эҳтиром гузоштан ба андешаву эътиқоди дигарон ва парҳез аз ғайбату ҳасуд барин хислатҳоро ба мушоҳида гирифта, таҳлили мазмуну мундариҷаи бархе аз онҳоро пешниҳод намудем. Талқини ҳар яке аз онҳо хислатҳои таҳаммулпазириро дар тарбиягирандагон ташаккул хоҳад дод.

Фасли дувуми боби II **«Озмоиши муқарраркунӣ ҷиҳати муайян намудани хислати таҳаммулпазирии хонандагони синфҳои V-VII»** унвон дорад. Бояд таъкид намуд, ки натиҷаи озмоишҳоро, ки бо фаро гирифтани 175 нафар хонандаи синфи V-VII шаш муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии вилояти Суғд (ниг.: ба қисмати базавии тадқиқот) гузаронида шуд ва мо аз рӯйи зарурат қисмати аввалашро дар ҳамин фасли дувум ва қисмати дигарашро дар фасли сеюми ҳамин боби II пешниҳод намудем, ки дар ин хусус баъдан маълумот хоҳем дод.

---

[20] Аттор, Фаридуддин. Аз Пандномa [Матн] / А.Фаридуддин. – Душанбе: Маориф, 2016.– 40 с.

Қисми аввали озмоиши мазкур, ки айни ҳол натиҷааш дар зер баррасӣ мегардад, асосан, дар доираи саволномаи бевосита ба фаъолият ва муносибатҳои байниҳамдигарии хонандагони синфҳои V-VII иртиботдошта бо мақсади муайян намудани сатҳи рушди таҳаммулпазирии шахсиятӣ ва иҷтимоии онҳо пешниҳод гардид. Мо ин амалро дар пайравии озмоиши гузаронидаи муҳаққиқ Н.Ҳабибова, ки ӯ низ бобати муайян намудани сатҳи таҳаммулпазирии хонандагон, вале дар синфҳои ибтидоии мактабҳои Тоҷикистон ташкил шудааст, ба ҷо овардем. Муайян карда шуд, ки таҳаммулпазирӣ дар хонандагони синфҳои поёнӣ ва V-VII начандон ташаккул ёфтааст (ниг. ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. – Нишондиҳандаҳои дараҷаи сатҳи таҳаммулпазирии хонандагон

Дараҷаи сатҳи таҳаммулпазирии хонандагон	**Синфҳо**	
	1-4	**5-7**
Баланд	**20%**	**24%**
Миёна	14%	29%
Паст	58%	41%
Хавфнок	8%	6%

Пурсишнома аз рӯйи 15 савол гузаронида шуд. Аз ҷумла: Ба фикри ту, ҳамаи ҳамсинфонат ҳамдигарро дӯст медоранд? Дар синфатон талабаҳое ҳастанд, ки туро масхара мекунанд ё ту ба онҳо нафрат дорӣ? Дар синфатон оё талабаҳое ҳастанд, ки бо онҳо ҳеҷ кас дӯстӣ кардан намехоҳад? Шумо кореро иҷро кардед ва ё идеяи ҷолибе доред, вале онро дигарон дастгирӣ накарданд. Дар ин ҳолат оё хафа мешавед? 5.Ба иҷрои супоришҳои аз тарафи муаллимон ва ё падару модарон додашуда шумо чӣ тавр рафтор мекунед? Пурсиш ба мо имкон дод, ки муносибати хонандагони синфҳои мазкур бо ҳамсолон, самтҳои фаъолияти онҳо, қобилияти ба нафъи худ истодагӣ кардан, дар пайи ҳалли мушкилот ҳавасманд будан ба таҳсин ва муносибати онҳо ба дигарон ба тариқи фоиз муайян карда шавад. Махсусан, аз рӯйи ҷавобҳои хонандагони синфҳои мазкур, ки дар синни бабалоғатрасӣ ва гузариш ба давраи наврасӣ қарор доранд, маълум шуд, ки дар вуҷудашон эҳсосоте ё худ зуҳуроте ҳаст, онҳоро ба содир кардани амалҳои нодуруст (ниг. ба саҳ. 121-и кор) водор менамояд. Яке аз пешниҳодҳои мо бобати пешгирии амалҳои ношоями дар шуури хонандагони дар синну соли гузариш (ба давраи наврасӣ) қарордошта, ҳамчун аслиҳаи тавонои тарбия истифода намудан аз эҷодиёти ғании адибони тоҷику форс аст. Бахусус, ақидаҳои инсонгароёнаву таҳаммулпазиронаи Ҷалолуддини Балхӣ, ки дар асари мондагори ӯ – “Маснавии маънавӣ” баррасӣ гардидаанд, дар рисола бо таҳлили баъзе намунаҳо аз он тавсия шудааст (ниг.: ба саҳ. 148-154). Масалан, роҷеъ ба сифоти забон, ки метавонад ҳам боиси фараҳу шодӣ ва ҳам сабаби озори касон шавад, қироат намудани байтҳои зерини Мавлоно

Румӣ хонанда ва ё касро ҳидоят ба он мекунад, ки ҳангоми гуфтор ба истифода аз ин неъмати бебаҳо, басо эҳтиёткор бояд буд:

Эй забон, ҳам ганҷи бепоён туӣ,
Эй забон, ҳам ранҷи бедармон туӣ.
Ҳам сафиру худбаи мурғон туӣ,
Ҳам аниси ваҳшати ҳиҷрон туӣ[21].

Мушоҳидаи дарсҳои омӯзгорон гувоҳӣ аз он медиҳанд, ки вазъи таълимии адабиёт на дар ҳамаи мактабҳои ҷумҳуриявӣ ҷавобгӯи талабот мебошад. Ба вобаста намудани масъалаҳои назариявӣ бо амалӣ кам эътибор медиҳанд, худомӯзиву худтакмилдиҳӣ намекунанд ва аз навгониҳои методикаи муосир бехабаранд. Пайгири гуфтаҳои ҳатто методистони ватанӣ (М.Лутфуллозода, М. Қозиҷонов, Ғ.Мирзоев, М.Аҳмадов) намешаванд. Академик М.Лутфуллоев беҳуда нафармудааст, "Методика илмест дар бораи роҳ, тарз ва воситаҳои омӯхтани дониш, ҳосил намудани маҳорату малака, ташаккули ҷаҳонбинии хонандагон ва вусъати қобилияти онҳо"[22].

Ҳамчунин дар фасли мазкур бобати дар раванди таълими адабиёт истифода намудан аз усули проблемавии таълим, ки метавонад, тафаккури таҳаммулпазирро дар хонандагон инкишоф диҳад, андешаронӣ шудааст (ниг. ба саҳ. 156-160). Зимни мушоҳидаи дарсҳо, маълум шуд, ки дар ин хусус низ омӯзгорон чандон тасавуроти дақиқ надоранд.

Ниҳоят, дар хотимаи фасли мазкур зарурати дар доираи осори ниёгон ташаккул ва рушд додани хислатҳои таҳаммулпазирии хонандагони синфҳои V-VII махсус таъкид гардидааст.

Фасли сеюми боби II **«Озмоиши таълимӣ-методӣ ҷиҳати таъмини роҳу усулҳои самарабахши тарбияи таҳаммулпазирии хонандагони синфҳои V-VII»** қисмати хотимавӣ ва ҳам ҷамъбасткунандаи рисолаи мавриди назар маҳсуб меёбад. Ин озмоиш иборат аз ду қисмат буда, дар қисмати аввали он дар доираи саволномаи тестӣ муносибатҳои шахсиятӣ ва иҷтимоии хонандагони синфҳои V-VII муайян карда шуда, дар иртибот ба пешниҳодҳои дигар ба чунин хулосаи ниҳоӣ омадем, ки аслиҳаи тавонои тақвиятбахшандаи хислатҳои таҳаммулпазирии хонандагон истифода намудан аз ҳикоёт ва панду андарзҳои ниёгон - классикони маъруфи тоҷику форс, ки қисмати асосии мавзуъҳои таълимии адабиёти тоҷикро дар синфҳои V-VII ташкил медиҳанд, маҳсуб меёбанд.

Дар ин фасл таъкид шудааст, ки адабиёти бадеӣ, аз ҷумла, осори ниёгон инъикоскунандаи ҳақиқати ҷамъиятӣ - давраҳои мухталифи ҳаёти халқҳо, кӯшиш ва умеду орзуҳои одамон, воситаи пурқуввати маърифати инсон, ташаккулдиҳандаи тафаккур, руҳия, эҳсосот ва қавииродагӣ мебошад, ки ин ҳама аломатҳои инсони таҳаммулпазир маҳсуб меёбанд. Ҳамзамон, қайд гардидааст, ки дар ин ҷода нақши фанни адабиёт яке аз фанҳои инсонгарои

---

[21] Замонӣ, Карим. Шарҳи ҷомеи Маснавии маънавӣ [Матн] / К. Замонӣ [Текст].– Теҳрон: Иттилоот, 1392. – Ҷ. 1/1712-1713

[22] Аҳмадов, М. Таълими адабиёти тоҷик (қисми 1) [Матн] / М.Аҳмадов. – Хуҷанд: Ношир, 2012. – С. 8

фарогири дурдонаҳои адабиёти бадеӣ нақши муҳим мебозад. Ба ҷуз ин, ба чунин хулоса омадем: барои он ки дар ниҳоди хонандагон зуҳуроти хислатҳои таҳаммулпазир бештар рушд ёбад, диққати онҳоро ба ҷуз мавзуъҳои китобҳои дарсӣ, бевосита ба қироати асарҳои ниёгон ҳам ҷалб намудан лозим аст. Ҳамин нуктаро дар мадди назар дошта мо дар даври дуюми озмоиши муқарраркунӣ низ дар моҳҳои март-апрели соли таҳсили 2019-2020 дар шаш муассисаи таҳсилоти миёнаи вилояти Суғд дар доираи ҳамон 175 нафар хонандаи синфҳои V-VII дар иртибот ба баъзе мавзуъҳои барномавии адабиёт саволу ҷавоб намудан бобати то кадом андоза ба қироати асарҳои бадеӣ рӯ овардани хонандагони синфҳои мазкур суҳбатҳои гурӯҳӣ ташкил намудем. Мутаассифона, давраи дуюми ин озмоиш маълум намуд, ки шавқу рағбати хонандагон ба мутолиаи осори классикон ва адибони муосири тоҷик дар сатҳи хеле паст қарор дорад. Яъне, аз 175 нафари пурсидашудагон ҳамагӣ 18% ба мутолиаи осори шифоҳӣ, 13% ба мутолиаи адабиёти муосир ва 6% ба мутолиаи осори классикон шавқ дошта, 63% хонандагон танҳо ба мутолиаи китоби дарсӣ машғул ҳастанд (ниг. ба расми 1).

Расми 1. Динамикаи вазъи хониши асари бадеӣ (хонандагони синфи 5-7)

Ҳамчунин дар байни 24 нафар омӯзгорони фанни адабиёти дар синфҳои V-VII дарсдиҳандаи ҳамон муассисаҳои тарбиявӣ саволнома анкета (пурсишнома) гузаронида шуд (ниг. ба саҳ. 136). Аз ҷумла, саволи охирин бо чунин мазмун пешниҳод шуда буд: Шумо истилоҳи “таҳаммулпазирӣ”-ро чӣ тавр, яъне бо кадом калимаву таркибот шарҳ дода метавонед?

Мутаассифона, ба ин савол касе ҷавоби дуруст гуфта натавонист. Аниқаш, баъзе мегуфтанд, ки калимаи “таҳаммул”-ро борҳо шунидаанду гоҳо истифода ҳам мебурдаанд, аммо дорои кадом маъниҳо будани калимаи “таҳаммулпазирӣ”-ро ба таври кофӣ намедонанд. Ин нуктаро ба инобат гирифта, пас аз як ҳафта, дар ҳамон моҳи апрели соли 2019, тибқи маслиҳати пешакӣ ба омӯзгорони забон ва адабиёт дар мавзуи «Таҳаммулпазирӣ,

таърихи ташаккул ва рушди он дар илмҳои педагогӣ» 2 соат лексия ва 2 соат дарси амалӣ гузаронида шуда, дар ҷамъбаст мафҳуми таҳаммулпазирӣ ва муҳимтарин ҷанбаҳои он хулосабарорӣ карда шуд (ниг. ба саҳ. 138-141). Ҳамзамон, дар иртибот бо саволу ҷавобҳои гузаронидашуда таъкид гардид, ки аксари омӯзгорон ба ташаккул додани донишу маҳорати педагогии хеш ниёз доранд ва бояд ба корҳои методистони ватанӣ (М.Аҳмадов, Б.Ашӯрова, А. Муллоев, С.Шербоев) рӯ оваранд. Бахри пайваста ба хонишҳои беруназсинфӣ, бахусус, ба қироати осори ниёгон руҷӯъ намудани шогирдон бештар талош варзанд.

Омодагӣ барои гузаронидани озмоиши таълимӣ аз моҳи сентябри соли таҳсили 2019-2020 оғоз ёфта, мо ҳамкории ҷиддиро бо омӯзгорон ва мудирони китобхонаи ҳар шаш муассиса ба роҳ мондем. Чунончи, ба омӯзгорон як силсила маводи ёрирасон: абёти фарогири панду андарзҳо, ҳикояҳо, зарбулмасалу мақолҳо, достону ғазалҳо, ҳамчунин, бевосита барои омӯзгорон нусхаҳои осори маъмули методистони тоҷик (М.Аҳмадов, Б.Ашурова, А.Муллоев, С.Шербоев) ва як идда маводи дар доираи ҷанбаҳои таҳаммулпазирӣ таълифнамудаи афроди соҳаи педагогикаро дастрас намудем. Инчунин бо нақша-чорабиниҳои мудирони китобхонаҳои ҳамон муассисаҳои таҷрибавӣ шинос шуда, ба чунин хулоса омадем, ки барои амалӣ намудани чорабиниҳо ҳамкории тарафайни мудирон ва омӯзгорони фанни адабиёт зарурат дораду илова ба нуктаҳои дар нақшаи кори мудирони китобхонаҳо як силсила мавзуъҳоро, аз қабили “Мардӣ набувад фитодаро пой задан”, “Мадоро хирадро бародар бувад”, “Бани одам аъзои якдигаранд” ва ғайраро (ниг. ба саҳ. 144-и рисола) пешниҳод намудем, ки амалӣ шуданашон дар рушди хислатҳои таҳаммулпазирии хонандагон судманд хоҳад буд.

Гуфтан ҷоиз аст, ки аксари чорабиниҳо, аз ҷумла, номгӯйи корҳои дар нақшаи кори мудирони китобхонаҳо буда таҳти назорати мо ва маъмурияти мактабҳои таҷрибавӣ дар сатҳи хуби маданию фарҳангӣ таҷлил мегардиданд. Бахусус, чорабиниҳои дар доираи Ҳафтаи забон ва адабиёти тоҷик (аксар бо иштироки забоншиносону адабиётшиносон), ки моҳи октябри соли 2019 дар мактабҳои таҷрибавӣ гузаронида шуд, барои хонандагон басо рӯзҳои фаромӯшнашаванда маҳсуб меёфт (ниг. ба саҳ. 145-и рисола).

Ҳамин тавр, мувофиқи омодагиҳои 6-7-моҳа озмоиши таълимӣ аз нимаҳои дуюми моҳи март то 10-15 апрели соли таҳсили 2019-2020 дар ҳамон муассисаҳои таҷрибавӣ бо фарогирии 180 нафар хонандаи синфи V-VII, аз ҷумла, 65 нафар хонандаи синфи V, 58 нафар хонандаи синфҳои VI ва 57 нафар хонандаи синфи VII гузаронида шуд. Дар рафти озмоиши мазкур дониши хонандагон ҳам дар заминаи саволҳои шифоҳии пешниҳодшуда, ки дар маҷмуъ, ҷанбаҳои асосии мафҳумҳои таҳаммулпазирро (ниг.: ба саҳ. 161-163-и кор) фарогир буданд, ҳам аз тариқи фардӣ ва ҳам бо усули гуруҳӣ дар иртибот бо хонишҳои беруназсинфӣ санҷида мешуд, ки натиҷаҳои он ҳама пурсишу саволу ҷавобҳо аз тарафи омӯзгорон бо қаноатмандӣ ва воқеъбинона арзёбӣ гардиданд. Чунончи, аз 180 нафар хонандаи синфҳои V-

VII донишҳои барномавии аз фанни адабиёти тоҷик андӯхтаи 58 нафар бо баҳои аъло (“5”), 88 нафар бо баҳои хуб (“4”), 32 нафар бо гузоштани баҳои қаноатбахш (“3”) ва 2 нафар бо баҳои ғайриқаноатбахш (“2”) арзёбӣ гардидааст теъдоди тариқи мустақилона рӯ овардани онҳо ба омӯзиши осори классикон дар соли таҳсили 2020-2021 тахминан 8% афзудааст, ҳол он ки дар соли таҳсили 2017-2018 ин нукта ҳамагӣ 6%-ро ташкил медод. Аз рӯйи нишондиҳандаҳои озмоиши муқарраркунӣ ва таълимӣ – методӣ тағйироти зерин муайян карда шуд:

Ҷадвали 2. Нишондиҳандаҳои сатҳи таҳаммулпазирии хонандагон дар оғоз ва интиҳои озмоиш

№	Сатҳи таҳаммулпазирӣ	Нишондиҳандаҳои оғози озмоиш, %	Нишондиҳандаҳои интиҳои озмоиш, %	Тағйирот, %
1	Баланд	24	32,3	8,3
2	Миёна	29	48,9	19,9
3	Паст	41	17,8	(23,2)
4	Хавфнок	6	1	(5)
5	Микдори хонандагон	175 нафар (100 %)	180 нафар (100 %)	

Натиҷаи озмоиши таълимӣ муайян намуд, ки ташаккул додани хислатҳои таҳаммулпазирӣ дар ҷараёни таълиму тарбия зина ба зина тариқи роҳу усулҳои дидактикии таълим бояд ба роҳ монда шавад. Чи қадаре ки сатҳи дониши хонанда беҳтар шавад, ҳамон қадар ба рушди хислатҳои таҳаммулпазирӣ замина мегузорад, яъне самаранокии раванди тадрис нақши калидӣ мебозад (ниг. ба расми 2).

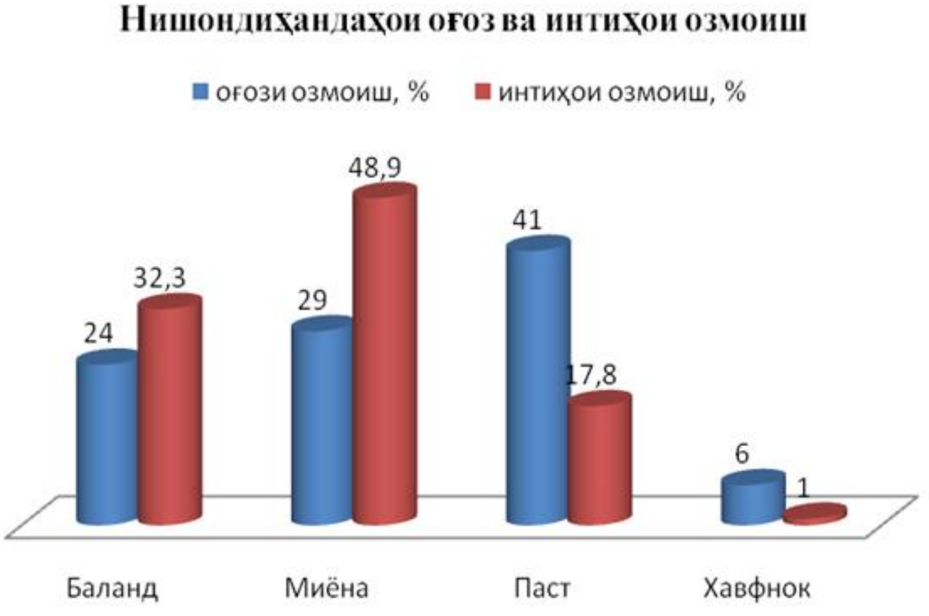

Расми 2. Динамикаи сатҳи таҳаммулпазирии хонандагони синфҳои V-VII

Кӯшишҳои мо раванди таълими дар асоси осори ниёгон ба роҳ мондани тарбияи таҳаммулпазирии хонандагони синфҳои V-VII бо ташкили чорабиниҳои гуногуни фарҳангии дар мактабҳои таҷрибавӣ ташкилшуда ва тавсияҳои ба омӯзгорон пешниҳодшуда самараи хуб дод: яъне дурустии фарзияи кор дар раванди озмоиши таълимӣ тасдиқ гардид, ки ин ҳама, аслан, танҳо дар сурати дорои талаботи ҷиддӣ, донишу фарҳанги баланди тахассусиву таҳаммулпазирӣ будани омӯзгорон амалӣ мегардад. Ба ибораи дигар, беҳтарин ғояҳои инсонгароёна ё худ таҳаммулпазирро дар ниҳоди хонандагон танҳо омӯзгори бомаърифати дорои хислатҳои волои таҳаммулпазир, таҷриба ва салоҳияти комили педагогӣ буда парварида метавонад.

Дар хотимаи кори диссертатсионӣ натиҷаҳои таҳқиқот ҷамъбаст гардида, хулосаҳои умумӣ ва тавсияҳои амалӣ пешниҳод шудаанд:

1. Мафҳум ва ҷанбаҳои назариявии **"таҳаммулпазирӣ"** дар фарҳангҳо, ҳуҷҷатҳои умумибашарӣ ва бештар асарҳои муҳаққиқони хориҷӣ шарҳ ёфта, асоси методологии равоншиносӣ ва педагогии ин истилоҳро ғоя ва арзишҳои инсондӯстӣ ташкил медиҳад. Он таърифи дақиқу мушаххас надорад ва дар пажӯҳишҳои илмиву фарҳангномаҳо ба таври мухталиф тавзеҳ ёфтааст: чун шакли фаъоли муносибат ба ҷаҳон; мутобиқшавӣ ба муҳити зист; маҳдудияти ахлоқӣ; шикебоӣ; тавоноӣ ва сабру таҳаммул; фурӯтанӣ; қабули ранҷу машаққат; босабриву пуртоқатӣ; ба сахтӣ тоб овардан ва монанди инҳо. Дар марҳилаҳои гуногуни раванди таърихию фалсафӣ таҳаммулпазирӣ ба таври гуногун шарҳ ва тавзеҳ ёфтааст.

Дар сарчашмаҳои илмӣ, аз ҷумла, фалсафа, равоншиносӣ ва педагогика имрӯз таърифи ягонаи таҳаммулпазирӣ, ки аз ҷониби кулли олимон ва муҳаққиқон пазируфта шуда бошад, вуҷуд надорад.

2. Аз сабаби он ки давлатҳои аъзои ЮНЕСКО "толерантность"-ро, ҳамчун вожаи сермаъно ва ифодакунандаи мафҳумҳои гуногуни он пазируфтаанд, вожаи "таҳаммулпазирӣ"-ро низ ба ҳайси муодили комили тоҷикии он метавон қабул кард.

3. Таҳаммулпазирӣ бештар дар заминаи арзишҳои башардӯстӣ ва ахлоқӣ, аз қабили худшиносӣ, инсондӯстӣ, фурӯтаниву хоксорӣ, раҳму шафқат, пӯшидани айбу нуқсон сурат гирифта, роҷеъ ба ин сифатҳои инсонӣ дар осори классикони форсу тоҷик ҳикоёти ҷолиб ва садҳо панду андарзи ҳакимона баён гаштааст.

4. Намунаҳои аз эҷодиёти шифоҳӣ ва осори классикони маъруфи форсу тоҷик – Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Аттори Нишопурӣ, Саъдии Шерозӣ ва Ҷалолуддини Балхӣ бо мақсади шарҳи маҷмуи хислатҳои марбут ба мафҳумҳои таҳаммулпазирӣ овардашуда собит месозанд, ки унсурҳои таҳаммулпазирӣ дар осори адабӣ фаровон ва пуробуранг буда, дар образҳои бадеӣ барҷаста ифода ёфтаанд ва тавассути мазмуну мундариҷаи маводи китобҳои дарсии адабиёти тоҷики синфҳои V-VII хонандагонро дар ин ё он руҳияи таҳаммулпазирӣ тарбия намудан мусоидат мекунад.

5. Тадқиқи осори шоирону мутафаккирони асрҳои X-XV аз лиҳози истифода дар тарбияи хислатҳои таҳамулпазирии хонандагони синфҳои V-VII нишон медиҳад, ки ақоиди таҳаммулпазирӣ дар офаридаҳои ҳамаи бузургони адабиёти тоҷик ба ин ё он дараҷа ба чашм мерасанд, вале зуҳури онҳо дар мероси се мутафаккир ва шоири барҷастаи қарнҳои XII- XIII – Аттори Нишопурӣ, Саъди Шерозӣ ва Ҷалолуддини Румӣ боризтар аст.

6. Ташаккули хислатҳои таҳаммулпазирии хонандагон дар заминаи осори ахлоқии ниёгон дар муассисаҳои таҳсилоти миёна таваҷҷуҳи бештарро тақозо дорад, зеро дар замони муосир низоми арзишҳо, фазилатҳои инсонӣ, ҳусни ахлоқ дар шароити мухталифи иҷтимоӣ, нажодӣ, миллӣ, мазҳабӣ, синнусолӣ, касбӣ ва ғ. меъёри рафтор, муносибати мутақобилаи инсонҳо, муносибат ба оламро муқаррар менамояд. Омӯзгорон бояд барои муттаҳид кардани муҳассилин, нигоҳ доштани ягонагии фазои ҷамъиятӣ-фарҳангии хонандагон, рафъи нофаҳмиҳои этникиву миллии насли наврас кӯшиш бояд ба харҷ диҳанд.

7. Таҳлилу баррасии барнома ва китобҳои дарсии адабиёти тоҷик (фасли 3-юми боби I) собит месозад, ки тақсимоти соати баъзе мавзуъҳо ба ҳаҷми маводи омӯхташаванда мувофиқат намекунад ва гузашта аз ин, дар осори аз эҷодиёти классикон пешниҳодгардида баъзе норасоиҳо ба назар мерасанд.

8. Дар асоси натиҷаи пурсишномаи озмоиши муқарраркунӣ муносибати хонандагон бо ҳамсолон, самти фаъолияти онҳо, қобилияти ба манфиатҳои худ истодагарӣ кардан, ба ҳалли муаммоҳои пешомада ҳавасманд будан, бадқаҳрӣ, майл ба зудранҷӣ, пуризтиробӣ, муносибат бо дигарон муайян карда шуд. Толибилмон аксар маврид нисбат ба якдигар муносибати дӯстона зоҳир намуда, ҷонибдори фаъолияти муштарак мебошанд ва ба ҳамдигар дар ҳама ҳолат дасти ёрӣ дароз мекунанд.

9. Барои гузаронидани озмоиши таълимӣ-методӣ дар доираи тайёриҳои гуногуни фарҳангӣ ва таълимию тарбиявӣ на танҳо хонандагон, балки омӯзгорони фанни адабиёти тоҷик низ омодагӣ гирифтанд. Яке аз намудҳои он омодагиҳо ҷалб намудани хонандагони синфҳои озмоишӣ ба мутолиаи осори классикон маҳсуб меёфт. Ба туфайли озмоишҳои таълимӣ-методӣ сатҳи таҳаммулпазирии гурӯҳҳои озмоишӣ нисбат ба гурӯҳҳои назоратӣ то 32,3% афзалият пайдо кард. Нишондиҳандаи мутолиаи осори классикӣ дар гурӯҳҳои озмоишӣ, ки дар оғоз шаш фоиз буд, дар охири озмоиш наздик ҳашт фоиз афзуда, ба 13,8 фоиз расид, ки дар бораи дурустии фарзияи таҳқиқ шаҳодат медиҳад.

10. Дар иртибот ба дониши барномавии хонандагони синфҳои озмоишӣ метавон таъкид намуд, ки он ҳама омодагиҳои қаблӣ бахусус, чорабиниҳои мактабии бо ташаббуси мудирони китобхонаву муаллимони забон ва адабиёти тоҷик гузаронидашуда низ натиҷаҳои дилхоҳ дод: аз 180 нафар ширкаткунанда 58 нафар ба баҳои аъло, 88 нафар ба баҳои хуб ва 32 нафар ба гирифтани баҳои қаноатбахш сазовор дониста шуданд.

11. Аз натиҷаҳои аз озмоиши таълимӣ бадастомада метавон ба чунин хулоса омад, ки он (озмоиши таълимӣ) ифодагари ғояҳои асосӣ ё худ тасдиқкунандаи дар амал татбиқ шудани фарзияи тадқиқот маҳсуб меёбад. Осори ниёгон дар самти дар рӯҳияи хислатҳои таҳаммулпазирӣ тарбия намудани хонандагони синфҳои V-VII дар ҷараёни таълими фанни адабиёти тоҷик мавқеи бориз дорад.

Тавсияҳои амалӣ:

Бо мақсади минбаъд рушду тақвият додани хислатҳои таҳаммулпазирӣ дар шуури толибилмони МТМУ-и ҶТ тавсияҳои зеринро пешниҳод менамоем:

1. Лозим аст, ки дар иртибот ба тарбияи таҳаммулпазирии хонандагони синфҳои VIII-IX ва X-XI дар доираи илмҳои педагогӣ рисолаҳои илмӣ-тадқиқотӣ таълиф карда шаванд [10-М; 12-М; 13-М].

2. Дар курсҳои такмили ихтисос ва бозомӯзии омӯзгорони ихтисосҳои гуногун масоили назарӣ ва усулҳои ташкили корҳои амалӣ доир ба роҳу усулҳои дар хонандагон тарбия намудани хислатҳои таҳаммулпазирӣ пурзӯр карда шавад [6-М; 7-М; 10-М].

3. Чопи мақолаҳо дар нашрияҳои соҳаи маориф ва дар садою симо доир кардани суҳбатҳои педагогон ва равоншиносони варзидаи ҷумҳурӣ дар бораи ҷанбаҳои мухталифи тарбияи таҳаммулпазирии хонандагон ба омӯзгорон барои дар ин рӯҳия тарбия намудани насли наврас ёрӣ мерасонад [7-М; 11-М].

4. Дар курси хониши адабӣ мақсади тарбиявии ҳар як дарси адабиёт бо дарназардошти унсурҳои КМТ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла, тарбияи гуманистӣ, тарбияи таҳаммул ва тоқатпазирӣ пурзӯр карда шавад [4-М; 8-М; 12-М; 14-М].

5. Ташаббуси омӯзгорони забон ва адабиёти тоҷик ва мудирони китобхонаҳои МТМУ дар ташкили маҳфилҳои адабӣ ва ҷалби бештари хонандагон ба кори маҳфилҳо, ба роҳ мондани маҳфилҳои доимоамалкунандаи “Шоҳномахонӣ”, “Маснавихонӣ” ва “Гулистону Бӯстон” бо ҳамкории муштарак ва даъвати адабиётшиносони варзида дар тарбия намудани ҷанбаҳои муҳимми таҳаммулпазирӣ замина мегузорад [1-М; 2-М; 5-М; 6-М; 9-М; 12-М; 13-М].

6. Мутолиаи асарҳои адабии аз тарафи ВМИ ҶТ дар курси хониши адабӣ дар мавсими таътил ба хонандагон пешбинишударо таҳти назорат ва натиҷагирӣ қарор додани омӯзгорони забон ва адабиёти тоҷик ва роҳбарони синф ба тарбияи хислатҳои таҳаммулпазирӣ мусоидат мекунад [3-М; 9-М; 12-М;13-М; 14-М].

7. Модели таҳиягардидаи ташаккули хислатҳои таҳаммулпазирии хонандагон ба самаранокии раванди таълиму тарбия мусоидат мекунад [12-М; 13-М].

МАЗМУНИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ ДАР МАҶАЛЛА ВА МАҶМӮАҲОИ ЗЕРИН БАРРАСӢ ШУДААНД:

I. Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризшаванда ва тавсиякардаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба табъ расидаанд:

[1-М]. Бобоева И. Муҳимтарин ҷанбаҳои таҳаммулпазирӣ аз дидгоҳи Саъдӣ [Матн] / И.Бобоева // Номаи донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров. – 2018. – №3 (52). – С. 200-205. ISSN 2077-4990.

[2-М]. Бобоева И. Роҷеъ ба унсурҳои таҳаммулпазирӣ дар “Маснавии маънавӣ” [Матн] / И.Бобоева // Номаи донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров. – 2020. – №2 (63). – С.181-186. ISSN 2077-4990.

[3-М]. Бобоева И. Роҷеъ ба унсурҳои таҳаммулпазирӣ дар «Панднома»-и Аттор [Матн] / И.Бобоева // Паёми донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. – 2020.– №3 (86). – С.168-171. ISSN 2219-5408.

[4-М]. Шербоев С., Бобоева И. Муҳимтарин ҷанбаҳои таҳаммулпазирӣ дар афкори суханварон (дар мисоли хештаншиносӣ ва фазилати айбпӯшӣ) [Матн] / С. Шербоев, И. Бобоева // Паёми донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. – 2022. – №2 (12). – С. 179-183. ISSN 2708-5759.

[5-М]. Бобоева И. М. Фарҳанги таҳаммулпазирӣ дар замони муосир [Матн] / И.Бобоева // Номаи донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров. – 2022. – №4 (73). – С. 195-201. ISSN 2077-4990.

II. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷмӯаҳо ва дигар нашрияҳои илмӣ-амалӣ чоп шудаанд:

[6-М]. Бобоева И. Таҷассуми худшиносӣ ва мадоро дар «Гулистон»-и Саъдӣ [Матн] / И. Бобоева // Дар маҷаллаи «Саҳми ҷавонон дар рушди илм (Маводи конференсияи илмию амалии ҷумҳуриявии ДДХ ба номи Б.Ғафуров).– Хуҷанд: Нури маърифат, 2017.– С.364-368.

[7-М]. Бобоева И. Таҷассуми таҳаммулпазирӣ дар афкори ахлоқии адабиёти тоҷику форс [Матн] / И.Бобоева // Маҷмӯаи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон бахшида ба Соли ҷавонон.– Хуҷанд: Ношир, 2017.– С.39-45.

[8-М]. Бобоева И. Роҷеъ ба тарбияи таҳаммул ва таҳаммулпазирӣ дар замони муосир / И.Бобоева [Матн] // Маҷмӯаи конференсияи ҷумҳуриявии Ҳизби Халқӣ–Демократии Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида ба Соли ҷавонон.– Хуҷанд: Ношир, 2017.– С.208-212.

[9-М]. Бобоева И. Андешае пиромуни сабру қаноат ва таҳаммулпазирӣ [Матн] / И.Бобоева // Хуршеди тобони маърифат (Маҷмӯаи мақолаҳо бахшида ба 60-солагии н.и.ф., дотсент Маҳкамова Б.– Хуҷанд: Нури маърифат, 2018.– С.324-329.

[10-М]. Бобоева И. Мавқеъ ва аҳамияти таълиму тарбияи таҳаммулпазирӣ [Матн] / И.Бобоева // Уфуқи андеша. Маҷмӯаи мақолаҳои олимон ва муҳаққиқони ҷавон. Хуҷанд: Зиё, 2019.– С.53-58.

[11-М]. Бобоева И. Тарбияи таҳаммулпазирии муҳассилин дар дарсҳои адабиёт [Матн] / И.Бобоева // Армуғони дӯстон. Маҷмӯаи мақолаҳо бахшида ба 70-солагии адабиётшинос М.Аҳмадов. – Хуҷанд: Нури маърифат, 2020. – Саҳ. 158-164

[12-М]. Бобоева И. Нақши осори классикони тоҷику форс дар тарбияи таҳаммулпазирии хонандагон [Матн] / И. Бобоева // Уфуқи андеша. Маҷмӯаи мақолаҳои олимон ва муҳаққиқони ҷавон. Хуҷанд: Ношир, 2020.– С.62-70.

[13-М]. Бобоева И. Таҳаммулпазирӣ омили муҳимми тарбия ва таълим / [Матн] / И. Бобоева // Маводи конференсияи байналмилалии илмӣ-амалии “CHALLENGES IN SCIENCE OF NOWADAYS”.– №6 ИМА. Вашингтон, Маркази интишороти илмии «Inter Conf», 16-18 июли соли 2021.– С.117-126.

[14-М]. Бобоева И. Нақши таҳаммулпазирӣ ва хештаншиносӣ дар раванди ҷаҳонишавӣ [Матн] / И. Бобоева // Маводи конференсияи байналмилалии илмӣ-амалии «Макбати сиёсии Пешвои миллат». – 2022. – №3. – С.370-375.

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ГОУ “ХУДЖАНДСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АКАДЕМИКА БОБОДЖОНА ГАФУРОВА”

УДК– 37.0
ББК 74.00
Б69

На правах рукописи

БОБОЕВА ИНОЯТХОН АСРОРОВНА

ФОРМИРОВАНИЕ ТОЛЕРАНТНЫХ КАЧЕСТВ У УЧАЩИХСЯ V-VII КЛАССОВ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЙ КЛАССИКОВ НА УРОКАХ ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – Общая педагогика, история педагогики и образования (педагогические науки)

ХУДЖАНД – 2023

Диссертация выполнена на кафедре методики преподавания таджикского языка и литературы ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова»

Научный руководитель: **Шербоев Саидбой,** доктор педагогических наук, член-корреспондент Академии образования Таджикистана, профессор кафедры методики преподавания Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзаде

Официальные оппоненты: **Негматов Садуллоджон Эргашевич,** доктор педагогических наук, профессор кафедры общего языкознания и сравнительной типологии Национального университета Таджикистана

Каюмова Хурилико Тагайевна – кандидат педагогических наук, заведующий кафедрой педагогики и психологии Педагогического колледжа имени Хосията Махсумовой Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни

Ведущая организация: **Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава**

Защита диссертации состоится 4 марта 2023 г. в 09^{00} часов на заседании диссертационного совета 6D.КАО-026 при ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова» (Республика Таджикистан, 735700, г. Худжанд, пр. Мавлонбекова, д. 1).

С диссертацией можно ознакомиться в центральной библиотеке и на официальном сайте ГОУ «Худжандский государственный университет им. академика Б.Гафурова» hgu.tj.

Автореферат разослан ___ _______ 2023 г.

Ученый секретарь диссертационного совета, доктор филологических наук **Хамробоев Н.А.**

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность исследования. Коренная трансформация в структуре того или иного государства оказывает непосредственное влияние на все его управляющие отрасли. В результате распада бывшего Советского государства Республика Таджикистан стала независимым государством. События, связанные с гражданской войной 1992-1997 гг., привели к параличу большинства государственных структур. Образовательная отрасль республики не стала исключением. Правительство Республики Таджикистан под руководством Президента Эмомали Рахмона, объявив образование одной из прерогативных отраслей, принимает особые меры для реализации этого намерения, которые дают положительные результаты. Так, утверждение Национальной концепции воспитания в Республике Таджикистан (03.03.2066, №94), Государственной программы развития образования в Республике Таджикистан на 2010-2015 гг. (29.04.2009, №254), Закона Республики Таджикистан «Об ответственности родителей за обучение и воспитание детей» (02.08.2011, №726); Закона Республики Таджикистан «Об образовании» (22.07.2013, №1004)» и Национальной стратегии развития образования Республики Таджикистан до 2030 года (29.09.2020, №526) оказало значительное содействие повышению качества обучения и воспитания и в целом отрасли образования в Таджикистане.

В Законе РТ «Об образовании» (статья 4) изложены основные принципы государственной политики в области образования, некоторые направления которой связаны с аспектами толерантности:

- прерогатива национальных и общечеловеческих ценностей, гуманистическая сущность образования, свободное развитие личности;
- научные, светские и гуманистические аспекты обучения и воспитания в учебных учреждениях;
- гуманистические, демократические, государственно-общественные аспекты управления образованием и прозрачность его функционирования.[23]

Основоположник мира и национального единства – Лидер нации, уважаемый Эмомали Рахмон уделяет особое внимание судьбе сегодняшних и завтрашних поколений таджикской нации. Он постоянно подчеркивает этот тезис в ежегодных посланиях и публичных выступлениях. Так, в Послании Президента РТ за 2019 год подчеркивается: «Мы являемся культурной, цивилизаторской нацией арийского происхождения и должны как можно чаще обращаться к нашей истории, взращивать в сердцах наших детей семена любви к чтению книг и к знаниям. Защита и развитие национальной культуры с учетом интересов сегодняшнего поколения являются одной из важнейших задач. Воспитание молодежи в духе национального самосознания, верности государству и народу, толерантности, патриотизма и

[23] Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи маориф [Матн] / "Ҷумҳурият", 27 майи соли 2004

почитания национальных ценностей является важнейшей задачей всех структур, органов и общества в целом»[24].

В Национальной концепции воспитания в Республике Таджикистан внимание особо акцентировано на проблемах активизации толерантного воспитания учащихся. Необходимо отметить, что в современном мире постоянно растёт интерес специалистов различных отраслей к этой проблеме, в том числе представителей философии и социологии, педагогики и психологии. Ибо в современном обществе одним из условий развития государства, расширения гуманизации и демократизации общества, наравне с воспитанием грамотного и образованного подрастающего поколения, считается также формирование у него толерантных качеств. Поэтому учреждениям общего среднего образования вменено в обязанность воспитывать не только социально активного гражданина, но и человека, способного дать самостоятельную оценку событиям, организовать свою деятельность в соответствии с интересами окружающих людей. Решение данных проблем связано с формированием устойчивых нравственных качеств личности ученика, особенно с формированием ключевых, фундаментальных элементов толерантности, с учетом современного состояния Республики Таджикистан.

Необходимо отметить, что социальные преобразования последнего десятилетия XX столетия и начала XXI века обусловили формирование неблагоприятной ситуации в большинстве областей социальных отношений, вследствие чего понятие «толерантность» приобрело в современном мире чрезвычайно существенное значение. Основная суть этого понятия отражена в Декларации о принципах толерантности, принятой 16 ноября 1995 г. за подписью представителей 185 государств-членов ЮНЕСКО. Поэтому выходит на первый план формирование и развитие толерантности в современном мире как одного из путей преодоления любых ссор и конфликтов, вражды и ненависти, недопонимания и неуважения, разобщенности и раскола.

Развитие гуманизации и демократизации современного общества в процессе глобализации тесно связано с образованием как мощным средством обучения и воспитания. Поэтому формирование и развитие толерантности в системе образования считается одним из актуальных и объективных средств обучения и образования подрастающего поколения и современного общества в целом.

Совершенствование в процессе глобализации обучения и воспитания основывается на реализации принципов достойного поведения или похвальных качеств (**ахлоқи ҳамида**) человека, в формировании восприятия прав человека и гражданской ответственности, способности к межличностному общению и в подготовке подрастающего поколения к

[24] Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ [Матн] // 26.12.2019, шаҳри Душанбе

жизни в поликультурном пространстве. С полной уверенностью можно сказать, что одним из действенных средств в воспитании подрастающего поколения является использование художественных произведений, и особенно наследия классиков таджикско-персидской литературы, исполненного назиданий и мудрости. При изучении художественных произведений можно сформировать в сознании подростков взаимопонимание и уважение к представителям разных народов и наций.

В связи с изложенным выше, в современном мире толерантная педагогика превратилась в одну из актуальных проблем образовательного пространства, хотя здесь очень много трудностей. На наш взгляд, основными препятствиями в формировании толерантности являются:

- недостаточная разработанность концепции и педагогико-психологических основ формирования толерантных качеств;
- факторы домашней среды, оказывающие разное влияние на толерантное воспитание учащихся;
- слабая деятельность учителей и родителей по формированию толерантных качеств у учащихся.

Особенно важно сконцентрировать внимание школьной администрации и учительского сообщества на направленности обучаемых по правильному пути и на развитии у них толерантности. Учителям особенно необходимо уделять внимание толерантному воспитанию школьников V-VII классов, ибо этот возраст в педагогической науке связывают с периодом совершеннолетия. В этих классах обучаются учащиеся, вступившие в подростковый период, когда большое господство приобретает их внутреннее «Я». Необходимо принять все меры, чтобы они вступили в этот жизненный этап, обладая достойными человеческими качествами, в связи с чем мы выбрали темой исследования «Формирование толерантных качеств у учащихся V-VII классов в процессе преподавания произведений классиков на уроках таджикской литературы».

Степень разработанности проблемы. В таджикской педагогической литературе создан ряд монографических и диссертационных исследований, посвященных толерантному воспитанию учащихся (Хабибовой Н., Каюмовой Х., Рахматуллаевой Ф., Бобоевой С., Эгамбердиевой М.), однако они не затрагивают проблемы формирования толерантных качеств у учащихся V-VII классов. Необходимо отметить, что в указанных исследованиях в основном рассматриваются проблемы формирования толерантных качеств у студентов (Рахматуллаева Ф., Бобоева С.) и педагогические основы формирования толерантной среды в средних общеобразовательных учреждениях (Эгамбердиева М.). В педагогической науке и методике преподавания тема толерантности с точки зрения персидско-таджикских литераторов и ее влияния на воспитание учащихся до сих пор не становилась объектом отдельного исследования. Поэтому наша работа является первой попыткой изучения в монографическом плане формирования толерантных качеств у учащихся в процессе преподавания таджикской литературы.

Знакомство с источниками, посвященными философии, культурологии, истории, политологии (обществоведению), толерантной педагогике и психологии, показывает, что ученые рассматривают понятие «толерантность» с различных точек зрения: с правовой и социально-политической (М. Мчедлов), как философское понятие (В.Лекторский), как категорию отношений (В. Маралов, В. Ситаров, А. Соколов, Г. Солдатова), в качестве толерантного сознания (А. Асмолов, Л. Шайгерова). Некоторые ученые объясняют понятие «толерантность» как основу свободы, уважения прав другого человека, культуры согласия, диалога, личностных и социальных особенностей (В. Тишков).

В 2011 году, в честь 20-летия Дня независимости Республики Таджикистан, была проведена Международная научная конференция «Центральная Азия на пути и к культуре мира: формирование толерантного сознания, воспитание культуры мира». В ходе конференции таджикские ученые, в том числе академики Лутфуллоев М., Шарифзода Ф., Каримова И.Х., доктора педагогических наук Гусейнова Т.В., Литинов Д.Н., Юлдошев У.Р. и другие, рассмотрели в своих выступлениях актуальные проблемы формирования толерантности в условиях ускоренного развития современного общества или глобализации культур.

Это свидетельствует о том, что в Республике Таджикистан в течение последних двух десятилетий уделяется достаточное внимание развитию педагогической толерантности в процессе обучения. Например, академик Каримова И.Х. подчеркивает, что толерантное сознание является одной из основ культуры межнационального общения. Поэтому движение к толерантности, несомненно, является задачей всего человечества, и только совместными усилиями человечество сможет достичь этой цели[25].

Академик Ф. Шарифзода считает развитие толерантности в образовательной системе одним из объективных требований современного общества. По его мнению, воспитание толерантности в поликультурных условиях Таджикистана будет иметь особое значение как одно из средств объединения общества, готовности к защите интересов личности ребенка и современного общества в целом[26].

В трудах других ученых, работающих в педагогической отрасли, в том числе академика М.Лутфуллозода[27] и профессора С.Сулаймони[28], также высказаны интересные соображения, связанные с толерантным воспитанием. Поэтому можно еще раз подчеркнуть, что касательно педагогики наша

---

[25] Каримова, И.Х. На пути к культуре мира: формирование толерантного сознания [Текст] / И.Х.Каримова // Центральная Азия на пути к культуре мира: формирование толерантного сознания, воспитание культуры мира (материалы Международной конференции) – Душанбе: Ирфон, 2011.– С. 5

[26] Шарифзода, Ф. Педагогика: назарияи инсонофар ва ҷомеаи фарҳангӣ [Матн] / Ф.Шарифзода. – Душанбе: Ирфон, 2010.– С. 84

[27] Лутфуллоев, М. Тарбияи сабру таҳаммул ва ҳусни тафоҳум [Матн] / М.Лутфуллоев // Центральная Азия на пути к культуре мира: формирование толерантного сознания, воспитание культуры мира (материалы Международной конференции). – Душанбе: Ирфон, 2011. – С. 7-11

[28] Сулаймони, С. Толерантность в педагогики ислама [Текст] / С.Сулаймони // Центральная Азия на пути к культуре мира: формирование толерантного сознания, воспитание культуры мира: материалы Международной конференции.– Душанбе: Ирфон, 2011. С. – 15-18

кандидатская диссертация является первым исследованием в Республике Таджикистан, где рассмотрены проблемы выстраивания толерантного воспитания учащихся V-VII классов на основе преподавания таджикской литературы.

Связь исследования с научными программами. Данное исследование имеет теснюю связь с перспективной научной программой кафедры методики преподавания таджикского языка и литературы ГОУ "ХГУ имени академика Бободжона Гафурова" "Проблема преподавания таджикского языка и литературы, стилистика". Тема настоящей диссертации является частью научно-исследовательских работ указанной кафедры и внесет весомый вклад в воспитание толерантных качеств у обучаемых – будущих учителей таджикского языка и литературы.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Цель исследования: определение теоретических и педагогико-психологических основ формирования толерантности у учащихся V-VII классов в процессе преподавания таджикской литературы.

Цель диссертационной работы предполагает решение **следующих задач**:

1. Рассмотрение комментариев и толкований понятия «толерантность», предложенных в энциклопедиях, словарях, международных документах и в исследованиях отечественных и зарубежных ученых.

2. Представление итогов анализа теоретических и педагогико-психологических концепций отечественных и зарубежных ученых, которые исследовали историю, теорию и практику развития толерантных качеств у учащихся.

3. С целью оказания помощи преподавателям предложить в рамках понятия «толерантность» принципы анализа содержания текстов из произведений классиков, включенных в учебники таджикской литературы V-VII классов в соответствии с программой обучения. Необходимо добавить, что этот аспект составляет основу нашего исследования в деле толерантного воспитания учащихся указанных классов.

4. Предложение рекомендаций и советов преподавателям вообще, и преподавателям V-VII классов в частности, которые непосредственно участвуют в воспитании толерантности у учащихся.

5. Организация и проведение учебного эксперимента, в ходе которого подтверждена правильность рабочей гипотезы, прежде всего в реализации толерантного воспитания учащихся V-VII классов.

Объект исследования: воспитание толерантности у учащихся V-VII классов в процессе преподавания таджикской литературы (на основе творчества классиков).

Предмет исследования: пути и методы формирования толерантности у учащихся V-VII классов в процессе преподавания таджикской литературы.

Гипотеза исследования. Формирование и воспитание толерантности у учащихся V-VII классов средних общеобразовательных учреждений станет возможным в случае, **если:**

- в ходе преподавания темы по творчеству классиков на каждом уроке комментируются не только содержание, но и идеи, вытекающие из указанных тем;
- в связи с идейным содержанием некоторых тем по программе преподавания таджикской литературы в указанных классах по мере возможности будут приведены соответствующие примеры из сегодняшней общественной жизни;
- использование новой технологии обучения и воспитания будет содействовать формированию толерантности у обучаемых;
- сам преподаватель дисциплины «Таджикская литература», наравне с хорошей преподавательской компетенцией, должен быть воспитан на принципах высшей толерантности, то есть являться для учащихся примером толерантного поведения.

Этапы исследования: исследование осуществлялось в течение трех взаимосвязанных периодов на протяжении 2017-2021 гг.

В ходе первого периода (2017-2018 гг.) производилось изучение, анализ и классификация теоретического и педагогико-психологического материала, учебников, монографий и статей, связанных с проблемой толерантности и изданных на территории Таджикистана. Кроме того, с целью определения уровня знаний учащихся V-VII классов был проведен первый этап констатирующего эксперимента в четырех средних образовательных учреждениях г. Худжанда и Бободжонгафуровского района.

В течение второго периода (2018-2020 гг.) осуществлялся анализ произведений из творчества известных классиков персидско-таджикской литературы, включенных в учебники по литературе V-VII классов, в основном образцов творческого наследия Абу Абдулло Рудаки, Абулькасыма Фирдоуси, Аттора Нишопури, Саади Ширази, Джалолуддина Балхи. Был проведен второй этап – обучающий эксперимент – с целью определения его достоверности.

В третий период (2020-2021 гг.) была продолжена экспериментальная работа с целью проверки основных положений рабочей гипотезы, в том числе эффективности подготовленного материала. Было полностью завершено подведение итогов по полученным сведениям, написание работы, внесены незначительные добавления и изменения во вторую редакцию исследования.

Методологические и теоретические основы диссертации составило изучение документов международных организаций – ЮНЕСКО и ООН, воззрений известных отечественных и зарубежных ученых-представителей педагогико-психологических наук, в том числе Ш.А. Амонашвили, Р.Г. Апресяна, А.Г. Асмолова, Ю.К. Бабанского, А.А. Вербицкого, Б.С. Гершунского, Б.З. Вольфова, И.Г. Дубова, А.А. Леонтьева, М. Лутфуллозода,

Ф. Шарифзода, а также документов Правительства РТ и Министерства образования и науки Республики Таджикистан о развитии образования в Таджикистане, и особенно Национальной концепции воспитания в Республике Таджикистан.

Источники исследования. В качестве источников исследования использованы:

а) сочинения философов, психологов, педагогов, раскрывающие проблемы воспитания и формирования толерантности у личности;

б) международные документы:

- Декларация принципов толерантности;
- Декларация о культуре мира.

в) нормативно-правовые документы РТ:

- Концепция национального воспитания в РТ;
- Национальная стратегия развития образования в РТ до 2030 г.;
- Закон Республики Таджикистан об образовании.

Эмпирические предпосылки. Эмпирическую основу исследования составляет изучение научно-методической литературы, посвященной рассматриваемой теме, анализ программ и учебников, педагогические констатирующие и учебно-методические эксперименты по определению содержания образования, состояния обучения и уровня знаний учащихся, подытоженных с применением статистического метода исследования, а также методов наблюдения, анализа и анкетирования с целью получения необходимых выводов о профессиональной деятельности учителей таджикского языка и литературы по толерантному воспитанию учащихся V-VII классов; анализ и подведение итогов по фактам и сведениям, полученным в ходе эксперимента, и сопоставительная оценка их результатов.

Базой исследования явились: средняя общеобразовательная школа № 12 имени А. Бобоева, лицей Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики (г. Худжанд), средняя общеобразовательная школа № 12 имени М. Исмоилова и гимназия № 2 Бободжонгафуровского района Согдийской области, избранных в качестве пилотных учреждений.

Научная новизна исследования определяется тем, что:

- впервые проблема формирования, воспитания и развития толерантности в сознании учеников средних образовательных учреждений Республики Таджикистан рассмотрена в процессе преподавания таджикской литературы в курсе «Литературное чтение»;
- так как основу программы и учебников по таджикской литературе в V-VII классах составляют произведения из наследия известных классиков персидско-таджикской литературы, обладающие большим нравственно-дидактическим содержанием, осуществлен анализ и изучены положения, связанные с толерантным воспитанием обучающихся;
- предложены соображения не только о путях и методах воспитания толерантных качеств у учащихся V-VII классов, но и о необходимости

обладания учителями таджикской литературы толерантными качествами и об их значении;

- полностью разработаны необходимые материалы для организации занятий и внеклассных мероприятий, определены конкретные пути формирования толерантности у учащихся.

Основные положения, выносимые на защиту:

1. Во все времена толерантность являлась и является понятием, выражающим благородные человеческие качества. Данное понятие предполагает воспитание в каждом человеке терпения и выдержки, умения жить, не мешая другим, способность владеть правами и свободами без ограничения прав и свобод других людей. Толерантность также считается основой демократии и соблюдения прав человека. Другими словами, толерантность – это не уступка, безразличие или замалчивание. Толерантность предусматривает активную жизненную позицию на основе признания чего-либо инородного.

2. Толерантность есть социальная ценность и норма, которая проявляется на основе разнообразия прав различных народов и наций, населяющих страну и составляющих гражданское общество. Она обеспечивает баланс между социальными, этническими, политическими, религиозными и другими группами, предусматривает уважение к различию культур, к цивилизации иных народов и наций, готовность к пониманию и сотрудничеству с людьми, отличающимися по внешнему виду, языку, верованиям, традициям, социальному и профессиональному положению.

3. Толерантность – неотъемлемое качество совершенного человека. Совершенство личности предусматривает наличия ответственности за свои чувства, эмоции и поведение, выбор сотрудничества как способа взаимных отношений и принятие другого человека со его всеми положительными и отрицательными качествами, предусматривает гибкость и способность к адаптации, поэтому толерантность проявляется в конкретной стратегии поведения. Актуальность формирования толерантности конкретизируется в том аспекте, что в случае её отсутствия возникают нежелательные качества – вражда, жестокость, насилие. Основу толерантности составляют уважение к себе, чувство собственного достоинства, отсутствие состояния униженности. Поэтому формирование указанных качеств должно содействовать воспитанию духа толерантности.

4. Понятие «толерантность» в его полном нравственно-духовном значении во все времена присутствовало в творчестве средневековых персидско-таджикских поэтов и прозаиков в качестве эффективного педагогического учения. Хотя философия толерантности в её современной форме отчетливо проявилась в XIX-XX столетиях, фундаментальные элементы толерантности сформировались в древнейшие эпохи истории человечества, в том числе в персоязычных странах, ибо именно толерантность обеспечивала и обеспечивает таджикам мирную жизнь.

5. Мыслители таджикского народа уделяли серьёзное внимание проблеме формирования и совершенствования нравственности, что осуществимо в социальной и домашней среде под влиянием воспитания. Они подчеркивали, что воспитание – важнейшее средство формирования человека, и в процессе развития и нравственного совершенствования человека трудно переоценить роль учителя. В целом большинство человеческих качеств, воспетых нашими классиками, имеют непосредственную связь с формированием толерантности.

6. Тема терпения и толерантности в творчестве литераторов рассматривается через анализ различных аспектов социальной, политической, религиозной, культурной, повседневной жизни. Таджикские мыслители уделяют особое внимание качествам, которые являются основой воспитания толерантного общества, в том числе развитию совершенного, достойного уважения человека, упрочению мира и единства, осознанию быстротечности жизни.

7. Актуальность проблемы воспитания толерантности в учреждениях среднего образования не вызывает сомнений, ибо в этот период обучения и формирования личности обучаемых закладываются основы крепкой взаимосвязи между школьниками, прибывшими из разных микросообществ и обладающими различным жизненным опытом, коммуникативная деятельность которых ещё находится в стадии становления.

Теоретическая ценность исследования заключается в том, что:

- в результате изучения и анализа международных документов, воззрений философов, обществоведов, психологов и педагогов о необходимости воспитания толерантных качеств в сознании современного общества, прежде всего предложено сравнительно точное определение понятия «толерантность»;

- предпринята попытка выработать пути воспитания толерантных качеств в сознании обучаемых в процессе изучения и анализа произведений с высокоидейным содержанием, выбранных из наследия классиков и включенных в учебник литературы для учащихся V-VII классов, знакомство с которым осуществляется в основном в курсе литературного чтения;

- в диссертации доказано незаменимое значение самостоятельного чтения произведений предков, постоянного сотрудничества заведующих библиотеками с учителями таджикской литературы, а также доказана роль самообразования в развитии толерантных качеств у обучаемых. Ответы учащихся, приобщившихся к чтению художественных произведений, свидетельствуют о расширении их толерантных знаний и навыков;

- хотя в словарях и энциклопедиях приводятся разные определения понятия «толерантность», ни одно из них в полной мере не охватывает все аспекты явления «толерантность». В Декларации ЮНЕСКО толерантность принята в качестве общечеловеческого понятия.

Практическая значимость исследования прежде всего заключается в том, что преподаватели таджикской литературы средних

общеобразовательных учреждений, особенно учителя литературы V-VII классов, могут использовать материалы диссертации в качестве руководства при воспитании у обучаемых толерантных качеств. Также использование результатов исследования окажет определенную помощь учителям дисциплины «Литература» в воспитании учащихся в духе толерантности. Кроме того, составители и авторы программ и учебников по таджикской литературе могут использовать важнейшие положения данного исследования при переиздании своих трудов.

Материалы данной диссертации также могут использовать преподаватели кафедр педагогики и психологии педагогических колледжей, вузов и специалисты курсов повышения квалификации учителей в процессе лекций, посвященных проблемам воспитания.

Достоверность полученных результатов обеспечивается на основе изучения международных документов, обобщения мнений ученых: философов, обществоведов, педагогов и психологов, занимающихся проблемами толерантности, анализа текстов из творчества прославленных классиков персидско-таджикской литературы, включенных в учебники по таджикской литературе V-VII классов в соответствии с учебной программой. Правильность указанного анализа нашла подтверждение в ходе обучающего эксперимента и других мероприятий, проведенных в пилотных учреждениях.

Соответствие диссертации паспорту научной специализации. Диссертация на тему «Формирование толерантных качеств у учащихся V-VII классов в процессе преподавания произведений классиков на уроках таджикской литературы», представляемая к защите на соискание ученой степени кандидата педагогических наук, соответствует специальности 13.00.01. – Общая педагогика, история педагогики и образования (педагогические науки).

Личный вклад соискателя выражается:

- в объективном обосновании формирования и развития толерантного воспитания обучаемых средних общеобразовательных учреждений, особенно в сознании учащихся V-VII классов, находящихся в переходном, то есть подростковом, периоде, в процессе преподавания таджикской литературы;

- в выборе и анализе образцов наследия знаменитых представителей персидско-таджикской литературы, включенных в учебники для учащихся указанных классов в соответствии с учебными программами;

- в подготовке учителей таджикской литературы и учащихся V-VII классов пилотных учреждений к организации и проведению обучающего эксперимента в первом полугодии 2017-2018 учебного года, о чем подробно говорится в третьем разделе второй главы;

- в личном участии в обучающем эксперименте, осуществлении контроля и наблюдения, внесении ясности в содержание и сущность культуры толерантности на основе анализа международных документов, словарей, энциклопедий и трудов ученых различных отраслей науки.

Апробация результатов исследования. Основные положения исследования были обсуждены на заседаниях и научных семинарах кафедры методики преподавания языка и литературы ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова». Выводы и основные положения исследования были изложены на международных и республиканских конференциях «Вклад молодежи в развитие науки» (Худжанд, 25 мая 2017 г.), "Challenges in science of nowadays" (Вашингтон, 16-18 июля 2021 г.), "Руми и диалог цивилизаций" (Худжанд, 30 сентября 2021 г.), "Современный стих: традиции и новаторство" (Худжанд, 22 мая 2022 г.), "Политическая школа Лидера нации" (Бохтар, 24 июня 2022 г.).

Публикации по теме диссертации. Основные выводы и положения диссертации отражены в 14 статьях, в том числе 5-х статьях, опубликованных в научных рецензируемых журналах из Перечня ВАК при Президенте РТ и ВАК МОН Российской Федерации, и в 9-ти статьях, опубликованных в научных сборниках. Диссертация обсуждена на совместном заседании кафедры методики преподавания таджикского языка и литературы и кафедры общей педагогики ГОУ «ХГУ имени академика Бободжона Гафурова (19 апреля 2022 г.) и рекомендована к защите.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, общей характеристики исследования, двух глав, включающих шесть разделов, заключения, рекомендаций по практическому использованию выводов исследования, списка литературы и списка сокращений. Общий объем диссертации составляет 190 страниц компьютерного текста.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

Во введении обоснована актуальность темы исследования, отражена степень изученности темы, определены объект, предмет, цель и гипотеза исследования, указаны его методологические основы и методы, представлены основные этапы и база работы, сформулированы основные положения диссертации, выносимые на защиту, доказана научная новизна, теоретическая и практическая значимость результатов исследования, показан личный вклад соискателя.

Первая глава работы – «Теоретические и педагогико-психологические основы формирования толерантности и ее роль в воспитании учащихся V-VII классов» – состоит из трех разделов. **Первый раздел** называется **«Теоретические аспекты толерантности в словарях, международных документах и трудах ученых»**, где анализируется лексическое значение понятия «толерантность» как термина в составе трех источников: а) энциклопедические, толковые и двуязычные словари; б) Декларация о принципах толерантности, принятая ЮНЕСКО 16 ноября 1995 г., и Устав ООН; в) труды известных зарубежных ученых (А. Тишкова, А. Лимпана, А. Шнейдера и др.). В частности подчеркивается, что эквивалентом термина **таҳаммулпазирӣ** в западных научных источниках, например в

латинских, английских, немецких, французских словарях, является слово «толерантность», которое вначале использовалось как синоним понятий «стойкость» и «выдержка», а позднее обрело другие значения. В качестве аналога термина «толерантность» в таджикском языке используется слово **таҳаммулпазирӣ**, состоящее из двух компонентов: слово **таҳаммул** заимствовано от арабского корня **ҳамала** в значении "терпеть, претерпевать, проявлять терпение", **пазирӣ** образовалось от таджикского глагола **пазируфтан** в значении «принимать, одобрять, соглашаться» + суффикс **ӣ**.[29] Из всех таджикских синонимов слово **таҳаммулпазирӣ** как эквивалент термина «толерантность» сегодня чаще всего используется как в устной речи, так и в научных источниках. Данный термин также принят культурным сообществом Таджикистана.

В данном разделе подчеркивается, что понятие **таҳаммулпазирӣ** (толерантность) во все времена, равно как и сегодня, выражало и выражает важнейшие человеческие качества: терпение и выдержка подразумевают в каждом человеке способность жить, не мешая другим, обладать правами и свободами, не нарушая прав и свободы других. Более того, это миролюбие, способность не быть равнодушным к этническим, религиозным, политическим, межличностным разногласиям, способность к признанию равных прав другого человека. Другими словами, толерантность не подразумевает уступчивости и равнодушия, наоборот, она предусматривает активную жизненную позицию на основе признания чего-либо иного, чужого. Поэтому в Декларации, принятой ЮНЕСКО, толерантность разъясняется не только как нравственная обязанность, но и как политическое и правовое требование к отдельным людям, группе людей и государствам. Необходимо подчеркнуть, что благодаря усилиям ЮНЕСКО в последнее десятилетие понятие «толерантность» как термин превратилось в международных масштабах в важнейшее, ключевое слово для передачи проблем мира[30].

Необходимо отметить, что в педагогических источниках слово «толерантность» используется и в значении «решение проблемы развития культуры межнациональных отношений». Данный аспект впервые отметил академик А. Тишков при изложении соображений о необходимости «толерантности между нациями». В данном плане высказанные выше соображения, в том числе о формировании толерантного поведения, миролюбия, предупреждения различных проявлений экстремизма, имеют основополагающее значение в нашей многонациональной республике. В Национальной концепции воспитания Республики Таджикистан подчеркнуто, что толерантность и толерантное отношение возникают из уважения к мнениям других людей. Толерантность является одним из

---

[29] Большой арабско-русский и русско-арабский словарь [Текст].– М.: Дом Словенской книги, 2011.– С. 107

[30] На пути к культуре мира [Текст] / Док. и материалы [Текст] // Комиссия РФ по делам ЮНЕСКО.– Москва: МИК, 1999. – С.37-39

положительных аспектов гуманного отношения к гражданам и основным фактором предупреждения вероятных конфликтов между гражданами[31].

Несмотря на то, что толкование и разъяснение термина «толерантность» в словарях и трудах ученых различных отраслей осуществляется с помощью разных слов и словосочетаний, в целом все они выражают тождественные друг другу значения: направление человечества на путь добра. Данная мысль выражена в предисловии к Уставу ООН следующим образом: «Проявление терпения и выдержки и стремление жить в мире и согласии друг с другом как добрые соседи»[32]. Примером мирного разрешения трагической ситуации – братоубийственной гражданской войны или конфликта противоборствующих сторон – является Таджикистан, где конец противостоянию был положен благодаря подписанию мирного договора 27 июня 1997 года в Москве. Однако, как подчеркивают специалисты, толерантность в социальную жизнь лучше всего можно внедрить через образовательную сферу. Ибо мечты и чаяния передового человечества о мирной, спокойной жизни, согласии и ненасилии во многом связаны со стратегией развития образования. Именно образование должно содействовать взаимопониманию, терпению и дружбе между народами - представителями различных рас и вероисповеданий. Как подчеркнул Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон, только в случае сохранения у народа наследственного менталитета можно добиться этой цели как важнейшей ценности, если укрепить этот менталитет на основе государственной независимости, исторической специфичности, уважительного отношения к блистательному прошлому своего народа[33].

Необходимо отметить, что 2009-2011 гг. ООН символично объявила десятилетием образования ради устойчивого развития. Однако, чтобы достичь этой цели, необходимо совершенствовать политическую культуру всех людей, и особенно школьников младших классов и молодежи, и решение данной проблемы прежде всего связано с постановкой образования в стране. Ибо, как отмечено в шестой статье «Декларации о культуре мира»: «Образование – основное средство создания культуры мира»[34]. Необходимо особо отметить, что очень существенное значение имеет воспитание детей согласно принципам нравственности и морали, в традициях народной культуры, классической и современной литературы.

Великие мыслители таджикского народа уделяли большое внимание проблеме формирования и совершенствования нравственности, которая воспитывается, прежде всего, под влиянием социальной среды и домашней обстановки, однако они также особо подчеркивали роль наставника-учителя в духовном совершенствовании человека.

---

[31] Консепсияи миллии тарбияи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти 2006 [Матн].– № 94. – С. 21

[32] Устав Организации Объединенных Наций от 26 июня 1945 года [Текст].– Статья 47

[33] Рахмонов, Э.Ш. Независимость – достижение нашей нации / Э.Ш. Рахмонов. – Народная газета от 14.09.2005.– С. 47

[34] Электронный ресурс: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/culture_of_peace.shtml

Наши классики считали основными факторами формирования толерантных качеств в сознании людей благоприятные условия, этику общения и речи, уважение к собеседнику, терпение и выдержку. О достоинствах и предпочтительности терпения лучше всех сказал Джалолиддин Балхи:

Терпение горько, однако в конце
Дает сладкий и полезный плод[35].

В следующем бейте подчеркивается, что терпеливому человеку достается победа, то есть терпеливый человек достигает цели:

Терпение и победа – давние друзья,
Вслед за терпением следует победа[36].

В целом произведения наших классиков богаты такими назиданиями и наставлениями, и преподавателям в процессе обучения и воспитания подрастающего поколения необходимо к месту и целесообразно использовать эту сокровищницу этики и знаний, несомненно отражающую в себе лучшие аспекты толерантности.

В данном разделе первой главы также кратко рассмотрены проблемы и особенности интолерантного отношения к кому или чему-либо.

Словом, в результате анализа всех толкований и разъяснений, приведенных в связи с понятием «толерантность» (или терпение) в разнообразных словарях, документах авторитетных международных организаций, трудах ученых многих отраслей науки, в назиданиях и наставлениях классиков, можно прийти к следующим выводам: толерантность есть искусство жить в мире, то есть мирно. Другими словами, современный мир не может существовать без формирования толерантного сознания, реализуемого посредством политической, этической, духовной, психологической и других форм общественного сознания. Поэтому одна из важнейших задач нашего общества, в том числе образования, заключается в воспитании подрастающего поколения в духе толерантности.

Второй раздел первой главы назван **«Философское, психологическое и педагогическое толкование понятия «толерантность»»**. В данном параграфе осуществлен анализ содержания и сущности понятия «толерантность» в образцах педагогико-психологической мысли. Подчеркнуто, что толерантность, как и интолерантность, являются видами отношений, затрагивающих инородные человеческие ценности. Вместе эти два понятия включают привычки, установления, устои, запреты, принятие и непринятие недостатков, чувство собственного достоинства, суеверия, подстрекательство, которые отражаются в разных ситуациях жизнедеятельности человека, в том числе подрастающего поколения. Именно

---

[35]Калонтаров, Я.И. Мудрость трех народов – Панду ҳикмати се халқ – Уч халқининг ҳикматлари [Матн] / Я.И.Калонтаров.– Душанбе: Адиб, 1989.– С. 268 *(Кроме специально оговоренных случаев, подстрочный перевод стихотворных отрывков выполнен автором).*

[36] Калонтаров, Я.И. Мудрость трех народов – Панду ҳикмати се халқ – Уч халқининг ҳикматлари [Матн] / Я.И.Калонтаров.– Душанбе: Адиб, 1989.– 268 с.

поэтому обращение к психологии в оценке отношений позволяет определить направления воспитания подрастающего поколения в духе толерантности.

Также подчеркнуто, что толерантность как общественная категория в зависимости от исторического опыта человечества приобрела разные смысловые оттенки, в том числе означала терпение, силу и выдержку, скромность, смиренное принятие трудностей и лишений, стойкость и выносливость. Поэтому вновь и вновь возникает необходимость в анализе истории возникновения и развития этого понятия. Из классиков персидско-таджикской литературы Абулькасым Фирдоуси среди духовных и моральных ценностей в формировании толерантного человека больше всего ценит терпение и обходительность и считает их братьями ума и рассудка:

Обходительность – брат рассудка,
Ум как корона на голове души[37].

Т.П. Спиркин, рассматривая проблему соотношения толерантности и доверия, подчеркивает, что толерантность – это механизм формирования доверия.

Также подчеркивается, что, хотя понятию «толерантность» и его составляющим в разные эпохи были даны разные толкования и определения, в течение долгого времени проблема толерантности является одной из актуальных категорий педагогики и психологии. Так, зарубежные педагоги Я. А. Коменский, Ж.-Ж. Руссо, И.Г. Песталоцци, обращаясь к гуманистическим и демократическим традициям воспитания, подчеркивали, что формирование человека должно осуществляться в соответствии с идей добра, нравственности и гуманизма. В трудах Н.Г. Чернышевского большое внимание уделено созданию демократической системы для всестороннего развития и умственного, духовного и эстетического воспитания молодого поколения в уважительном отношении к человеку. Кроме того, в этом разделе подчеркивается, что теоретические и методологические предпосылки, технология анализа формирования толерантности занимают особое место в идеях педагогов-гуманистов (М. Монтессори, Ш.А. Амонашвили, В.А. Сухомлинского и других). Особенности формирования психологии толерантности отражены в трудах Т. Адорно, С.Л. Братченко и др. В исследованиях современных ученых (А.Г. Асмолова, Е.К. Быстрицкого, В.Р. Петренко, М.А. Хомякова) представлен теоретический анализ и дано обоснование понятия «толерантность». И, наконец, разные аспекты толерантности рассмотрены в диссертационных исследованиях ряда русских ученых (А.Е. Белобородовой, Н.Ю. Кудзиевой, П.В. Степанова, А.Ю. Шогенова).

Кроме того, в педагогических источниках приводится понимание толерантности как проявления уважения и признания равенства, отказа от командной позиции и притеснения, признания многомерности и разнообразия культур и норм человеческого вероисповедания, отказа от

---

[37] Фирдавсӣ, А. Шоҳнома [Матн] / А. Фирдавсӣ // Таҳияи К.Айнӣ, З.Ахрорӣ, Б.Сирус. –Душанбе: Адиб, Ҷилди IX, 1991.– 496 с.

попыток превращения плюрализма и разнообразия в единомыслие или в стремление отдать предпочтение одной точке зрения.

Подводя итоги анализа сведений, приведенных в связи с понятием «толерантность», можно сказать, что толерантный человек – это личность, положительно смотрящая на мир, активная в духовном, нравственном и социальном плане, это человек, которого тревожат судьбы мира, и, наконец, это человек, понимающий, что форма мира зависит от каждого из нас. Другими словами, толерантность формируется в людях, стремящихся к положительному взаимодействию с другими людьми, к нормальным отношениям, не нарушающим общечеловеческие жизненные законы, в тех, кто при реализации своих свобод не наносит вреда другим людям. В связи с анализом указанных качеств толерантных людей особо подчеркивается, что в народной педагогике и в произведениях классиков персидско-таджикской литературы (Рудаки, Фирдоуси, Ибн Сино, Унсуралмаоли Кайковуса, Саади, Руми, Хусейна Воиза Кошифи) встречаются постулаты, которые можно принять как «золотые» нормы нравственности. Сегодня в школах Таджикистана приобретает особую актуальность проблема толерантного воспитания, поэтому целесообразно искусно и своевременно использовать «золотые» правила нравственности, сохранившиеся в народной педагогике. Актуальность проблемы заключается в том, что на сегодняшний день, за исключением монографии Н. Хабибовой, посвященной толерантному воспитанию учащихся младших классов, и отдельных разрозненных соображений таджикских педагогов (И. Каримовой, М. Лутфуллоева, С. Негматова, С. Сулаймони, Ф. Шарифзода) отсутствует всестороннее теоретико-прикладное исследование педагогической толерантности, особенно касающееся средних классах.

Поэтому, с учетом последнего соображения, мы в качестве темы исследования избрали проблему воспитания толерантных качеств у учащихся V-VII классов в ходе анализа содержания произведений предков, составляющих основу программ и учебников по таджикской литературе для V-VII классов, так как учащиеся указанных классов находятся в двух возрастных периодах – в периоде достижения совершеннолетия и перехода из детства в подростковый период.

Третий раздел первой главы назван **«Отражение толерантных качеств в программе и учебниках»**. В данном разделе проведен комплексный анализ содержания учебных программ по таджикской литературе для V-XI классов, составленных в 1993, 2002 и 2007 годах. Также согласно исследуемой теме специально рассмотрена программа по литературе для V-VII классов. В связи с этим необходимо специально отметить, что во всех трех программах особо подчеркивается необходимость «воспитания у детей идей национального самосознания и патриотизма», «познания мира и точек зрения с позиций похвального поведения (**ахлоқи ҳамида**), гуманизма, добра и зла». Все эти понятия входят в разные виды толерантного воспитания. Установлено, что все три программы, которыми

пользовались учителя в течение шести-семи (2002, 2007), а до этого - десяти лет (1993), действительно были пересмотрены составителями, о чем свидетельствует соотношение распределения в V-VII классах часов и учебных тем по классической и современной литературе. Так, в программе 2002 года приблизительно 70% часов выделены на изучение наследия литераторов-классиков, тогда как в программе 1993 года на изучение произведений классиков было отведено всего 25% часов. На это различие также обратил внимание методист М. Ахмадов[38]. Также в программе 2007 года учтен принцип хронологического изучения творчества древних классиков и современных литераторов. Если в программе 2002 года материал для изучения творчества литераторов-классиков и современных поэтов и писателей предлагался в смешанной форме, то в программе 2007[39] года вначале предлагается материал из наследия классиков, а затем – произведения современных литераторов. Также в программе по истории таджикской литературы, как и в программе по курсу литературного чтения, уделено особое внимание анализу текстов.

Существенным недостатком программы преподавания литературы 2007 года является то, что в нее добавлено значительное количество учебных тем в пределах тех же часов, что и в программах от 1993 и 2002 гг. Естественно, преподаватель не имеет возможности в должной мере преподать большинство этих тем. Несмотря на указанный недостаток, в программе 2007 года предложены для преподавания на уроках литературы V-VII классов темы из творчества поэтов и писателей классического периода, которые имеют большое значение для воспитания учащихся в духе толерантности.

В этом разделе также изложен ряд предложений о принципах составления программ и учебников литературы для V-VII классов, учет которых учителями литературы, на наш взгляд, будет содействовать повышению качества обучения и воспитания толерантности у учащихся указанных классов. К сожалению, во всех трех программах ни разу не встречается термин «толерантность», признанный как понятие, подразумевающее все похвальные качества человека **(ахлоки хамида)** и признанное прежде всего в Декларации принципов толерантности. Необходимо устранить этот недостаток при разработке последующих программ.

Вторая глава работы, названная **«Педагогические особенности формирования толерантности у учащихся V-VII классов»,** рассматривает проблему реализации основных идей – целей, задач и гипотезы исследования. В первом разделе данной главы – **«Формирование толерантных качеств у учащихся на основе нравственно-педагогических произведений предков» -** подчеркивается, что, согласно исследованиям

---

[38] Аҳмадов, М. Таълими адабиёти тоҷик (қисми 1) [Матн] / М.Аҳмадов. – Хуҷанд: Ношир, 2012. – С. 94

[39] Барномаи адабиёти тоҷик барои синфҳои V-XI [Матн] / Т.Мирзод.– Душанбе, 2007.– 72 с.

ученых многих отраслей науки, в том числе педагогов и психологов, в последние годы в средних общеобразовательных учреждениях повышается интерес к изучению проблемы толерантности. Ведь сегодня общество, с одной стороны, нуждается в толерантной личности и нацелено на воспитание системой образования толерантности у личности, а с другой, - системе образования также необходим научно-методический потенциал, обладающий теорией и практикой, ориентированной на толерантное воспитание. Системе образования необходимо использовать этот потенциал для объединения общества, сохранения единства общественно-культурного пространства страны для устранения непонимания и социальных конфликтов, чтобы внести обнадеживающие изменения в процесс обучения и воспитания подрастающего поколения. В особенности повышение уверенности в себе и расширение мировоззрения обучаемых в соответствии с реформой содержания обучения может устранить в их сознании проявления интолерантности по отношению ко всякому инакомыслию, в результате чего чувство толерантности превратится в основной компонент школьного пространства или духовной среды школы.

В данном разделе подчеркивается, что толерантная среда может сформироваться на основе гуманистических и нравственных ценностей и включает такие качества, как высокое самосознание, человеколюбие, скромность, уступчивость, справедливость, милосердие и сострадание, игнорирование физических недостатков и изъянов, взаимопонимание, взаимоуважение, приятная речь и т.д. В этом разделе подчеркивается, что великие представители персидско-таджикской литературы высказали мудрые мысли и сентенции обо всех толерантных качествах человека. Толкование и разъяснение воззрений классиков в процессе преподавания таджикской литературы в V-VII классах имеет огромное значение в воспитании обучаемых. В первом разделе второй главы как раз рассмотрена проблема воспитания учащихся V-VII классов на уроках литературы в духе различных толерантных качеств на основе произведений великих представителей классической таджикской литературы: Абу Абдулло Рудаки, Абулькасыма Фирдоуси, Фаридаддина Аттора, Саади Ширази, Джалолиддина Руми, Абдуррахмана Джами.

Например, в учебник по таджикской литературе для Vкласса включены стихотворные отрывки из наследия Абу Абдулло Рудаки, где затронуты темы, имеющие высокую нравственную нагрузку: «человек и воспевание его величия», «важность для человека в первую очередь здоровья, а затем доброго имени», «доброе поведение, ум и рассудительность», «дорожение дружбой», «умение жить с высоко поднятой головой», то есть достойно, «умение не завидовать другим», «умение думать о последствиях своих поступков». Правильное и доступное толкование указанных стихов, несомненно, произведет на сознание учащихся высокое гуманистическое впечатление. Рудаки воспевает дружбу народов следующим образом:

Нет в этом мире радости сильней,

Чем лицезренье близких и друзей.
Нет на земле мучительнее муки,
Чем быть с друзьями славными в разлуке[40].
(перевод С. Липкина)

Также в этом разделе помещены стихотворные отрывки из «Шахнаме» Фирдоуси, имеющие большое значение в воспитании толерантных качеств. В поэме Фирдоуси неоднократно встречаются фрагменты, в которых воспеты ум и знания, добро и добродетельность, показано достоинство слова, этика общения, содержится пропаганда самосознания, патриотизма, дружбы, мира, порицается бесстыдство, пустословие, двуличие и придирчивость, воспевается правдивость, потому что все они являются наилучшими проявлениями толерантности. Так, Фирдоуси очень прозорливо пишет о последствиях бесстыдства и пустословия:

Знай, что бесстыдство и пустословие
Считаются у людей пороком[41].

Необходимо отметить, что «Панднома» («Книгу назиданий») Фаридаддина Аттора можно считать концепцией совершенного человека наравне с другими книгами назиданий, имеющимися в народной литературе и в наследии классиков в плане формирования толерантности у учащихся. Автор «Панднома» как великий суфий своей эпохи уделяет внимание воспитанию учеников в духе гуманизма, тактичности, обходительности, но особо подчеркивает необходимость развития у человека самосознания, ибо на его основе у него могут сформироваться другие качества, в том числе смирение, способность прощать и уступать, чувство справедливости. Кроме того, в «Панднома» описываются и другие положительные качества, в том числе терпение, довольствование малым, проявление уважения к ближним, умение держать себя в руках во время гнева, прощать проступки других, учтивость и вежливость, которые входят в перечень ценных качеств толерантного человека и с помощью которых учитель может без особого труда довести до сознания учащихся сокровенные замыслы литератора, изложенные изысканным и ясным стилем. В частности, Аттор следующим образом описывает умение сдержать гнев, результаты которого сладки как сахар:

Сдержать гнев – удел каждого предводителя,
Дело горькое, (последствия) - слаще сахара[42].

В первом разделе второй главы также проанализировано значение творчества Саади Ширази в формировании чувства толерантности у обучаемых. Как известно, Саади в источниках называют «великим гуманистом» и «учителем нравственности». В его произведениях «Гулистон» и «Бустон», считающихся сокровищницей назиданий и увещеваний в нашей

---

[40] Рӯдакӣ, А. Девон [Матн] Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ // Таҳияи матни ашъор, муаллифи сарсухан ва луғат Усмон Назир.– Душанбе, 2008.– 160 с.

[41] Фирдавсӣ, А. Шоҳнома [Матн] / А. Фирдавсӣ // Таҳияи К.Айнӣ, З.Аҳрорӣ, Б.Сирус. –Душанбе: Адиб, Ҷилди VIII,1990.– 612 с.

[42] Аттор, Фаридуддин. Аз Панднома [Матн] / А.Фаридуддин. – Душанбе: Маориф, 2016.– С.34

литературе и настольной книгой культурных людей, очень емко и образно изложены гуманистические и толерантные воззрения. В этих книгах центральной темой является человек, положительные и отрицательные стороны человеческой природы. Более того, Саади наравне с созданием интересных образов предлагает читателям советы, наставления, нравоучения, учет которых имеет большое прикладное значение в процессе обучения и воспитания учащихся средних школ Таджикистана, в частности их формирования в духе толерантности. В процессе исследования и анализа «Гулистона» и «Бустона» мы выбрали рассказы и стихотворные фрагменты, в которых автор наставляет читателей в духе самосознания, скромности, уклонения от тщеславия, дорожения дружбой, служения народу, игнорирования телесных недостатков других людей, предпочтения прощения перед мщением, проявление уважения к мнению других, воздержания от злословия и зависти. Эти рассказы и стихотворные фрагменты в значительной мере содействуют формированию в сознании обучаемых толерантных качеств.

Второй раздел второй главы назван **«Констатирующий эксперимент и его роль в определении толерантных качеств у учащихся V-VII классов»**. Необходимо отметить, что первую часть результатов данного эксперимента, организованного с привлечением 175 учащихся V-VII классов четырех средних общеобразовательных учреждений Согдийской области (см. базовую часть исследования), мы по необходимости привели во втором разделе, а остальную часть – в третьем разделе данной главы работы, на чем подробно остановимся ниже.

Первая часть эксперимента, результаты которого будут рассмотрены ниже, в основном была организована в виде анкет (вопросников) (саволнома), непосредственно связанных с деятельностью и взаимо-отношениями учащихся V-VII классов с целью определения уровня развития личностной и социальной толерантности. В качестве образца при проведении эксперимента мы взяли эксперимент из исследования Н. Хабибовой, про-веденного с целью определения уровня толерантности у учащихся начальных классов таджикских школ. Установлено, что у учащихся младших классов ещё не сформировался должный уровень толерантности (см. таблицу 1).

Таблица 1. Степень уровня толерантности учеников

Степень уровня толерантности учеников	**Классы**	
	1-4	**5-7**
Высшей	**20%**	**24%**
Средний	14%	29%
Низкий	58%	41%
Опасный	8%	6%

Анкета содержала 15 вопросов, в том числе: «По-твоему, все ли одноклассники любят друг друга? Есть ли в классе ученики, которые дразнят тебя, или ты испытываешь к ним ненависть? Есть ли в классе ученики, с которыми никто не хочет дружить? У вас есть интересная идея, или вы выполнили какую-либо работу, но вас не поддержали другие? Обижаетесь ли вы в этом случае на других? Как вы относитесь к поручениям, данным учителями или родителями?» Проведенный опрос дал возможность в процентах определить отношение учащихся указанных классов к сверстникам, направлениям их деятельности, умение настоять на своих интересах, заинтересованность в одобрении в процессе устранения трудностей и в их отношениях с одноклассниками. На основе ответов учащихся указанных классов, находящихся в процессе перехода к подростковому периоду жизни, было установлено, что в их сознании наличествуют чувства или склонности, которые могут вынудить их к неправильным действиям (см. стр. 121 работы). В частности, одно из наших предложений по предупреждению нежелательных проявлений в сознании учащихся, находящихся в переходном возрасте (подростковом периоде), был связан с использованием богатого наследия персидско-таджикских литераторов, в том числе Джалолиддина Руми, в качестве мощного воспитательного орудия. В диссертации приведены и изучены конкретные примеры на основе гуманистических и толерантных идей Джалолиддина Балхи, изложенных в известной «Поэме о сокрытом смысле» (см.: с.148-154). Одно из интереснейших соображений Мавлоно Руми касается характеристики языка, который может стать причиной радости и ликования людей, но и причинить им муки и страдания. Поэтому необходимо проявлять особую осторожность в использовании этого бесценного блага:

О язык, и сокровище нескончаемое – ты.
О язык, и страдание неизлечимое – ты.
И манок, и западня для птиц – ты,
и (закадычный) друг ужаса (дикости) расставания – ты[43].

(перевод О.М. Ястребовой)

Наблюдение за уроками учителей свидетельствует о том, что не во всех школах республики состояние преподавания литературы отвечает предъявляемым требованиям. Уделяется мало внимания увязыванию теоретических проблем с прикладными, не все учителя занимаются постоянным самообучением и самосовершенствованием, многие не осведомлены о современных методических новшествах. Они не учитывают предложений даже отечественных методистов (М. Лутфуллозода, М. Козиджонова, Г. Мирзоева, М. Ахмадова). Академик М. Лутфуллоев правильно подчеркивает: «Методика – наука о путях, принципах и средствах

[43] Замонӣ, Карим. Шарҳи ҷомеи Маснавии маънавӣ [Матн] / К. Замонӣ [Текст].– Теҳрон: Иттилоот, 1392. – Ҷ. 1/1712-1713

изучения наук, приобретения умений и навыков, формирования мировоззрения учащихся и расширения их способностей»[44].

Также в данном разделе изложены соображения об использовании в процессе преподавания литературы проблемного метода обучения, который может содействовать развитию у учащихся толерантного сознания (см.: с. 156-160), так как в ходе наблюдений выяснилось, что учителя не имеют полного представления об этом методе.

В конце второго раздела особо подчеркнута необходимость формирования и развития толерантных качеств у учащихся V-VII классов.

Третий раздел второй главы – «Обучающий эксперимент и его роль в обеспечении эффективных путей и методов воспитания толерантности у учащихся V-VII классов» - является заключительным разделом, подводящим итоги по реферируемой диссертационной работе. Эксперимент включает две части. В первой с использованием тестовых вопросов определяются межличностные и социальные отношения учащихся V-VII классов. В увязке с другими предложениями мы пришли к итоговому выводу, что использование рассказов, назиданий и нравоучений предков – известных классиков персидско-таджикской литературы, составляющих основную часть учебных материалов по таджикской литературе в V-VII классах, является мощным средством, усиливающим толерантные качества у учащихся.

В этом разделе в частности подчеркивается, что произведения предков являются отражением общественной истины: различных эпох в жизни народа, стремлений, мечтаний и чаяний людей, мощным средством познания человека, формирующим мышление, дух, эмоции и непоколебимость, которые считаются признаками толерантного человека. Одновременно подчеркивается, что в этом большую роль играют уроки литературы как одной из гуманитарных дисциплин, задействующих сокровищницу художественной литературы. Кроме того, мы пришли к выводу: для большего развития в сознании учащихся необходимости проявления толерантных качеств, кроме учебных тем, необходимо привлечь их внимание к чтению произведений предков.

С учетом последнего тезиса на втором этапе констатирующего эксперимента в марте-апреле 2019-2020 учебного года в тех же четырех средних общеобразовательных учреждениях Согдийской области с участием 175 учащихся V-VII классов мы организовали групповые беседы для выяснения степени вовлеченности учащихся в чтение художественных произведений. К сожалению, второй этап эксперимента выявил, что интерес учащихся к чтению произведений классиков и современных таджикских литераторов находится на очень низком уровне. Из 175 привлеченных к опросу учащихся всего 13% проявляют интерес к чтению современной литературы, и 6% - к чтению произведений классиков, 63% учащихся читают только учебники (см. рисунок 1).

---

[44] Аҳмадов, М. Таълими адабиёти тоҷик (қисми 1) [Матн] / М.Аҳмадов. – Хуҷанд: Ношир, 2012. – С. 8

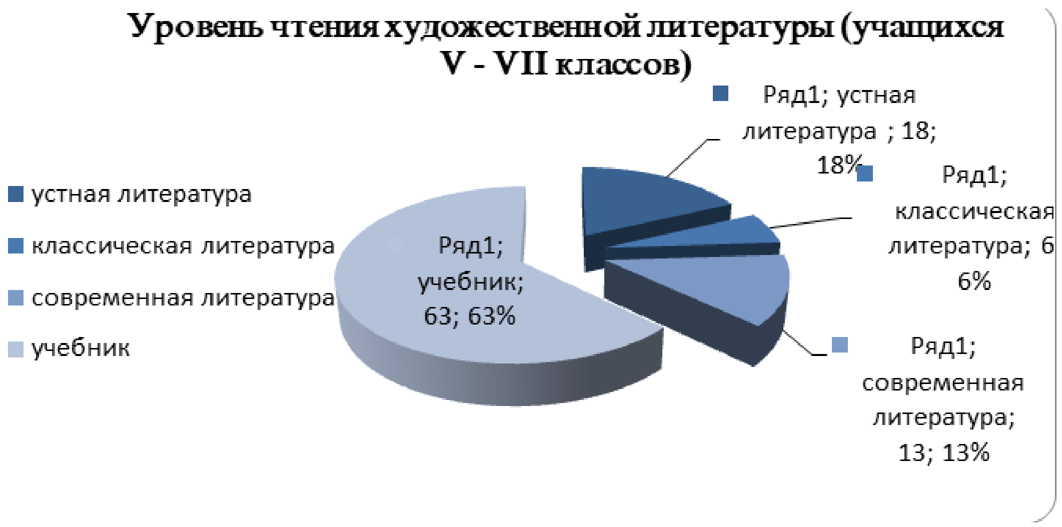

В тот же период было проведено анкетирование 24 учителей литературы V-VII классов. В анкете, в том числе, был следующий вопрос: «Как, то есть, какими словами и словосочетаниями вы можете объяснить термин «толерантность»? К сожалению, никто из них не смог ответить правильно на этот вопрос. Вернее сказать, некоторые говорили, что неоднократно слышали термин «толерантность», иногда используют его, но не знают точного значения. С учетом данного положения через неделю, в апреле 2019 года, по предварительному соглашению были организованы две лекции и два семинарских занятия на тему «Толерантность, история её формирования и развития в педагогических науках» для преподавателей языка и литературы (см. с. 136). В ходе занятий и бесед (вопросов и ответов) было подчеркнуто, что большинство учителей нуждаются в формировании педагогических знаний и умений, поэтому им необходимо изучать труды отечественных методистов (М. Ахмадова, Б. Ашуровой, А. Муллоева, С. Шербоева). Учителям также необходимо постоянно прилагать усилия для привлечения учащихся к внеклассному чтению, и особенно к чтению произведений предков.

Подготовка к проведению обучающего эксперимента началась в сентябре 2019-2020 учебного года. Мы выстроили серьезное сотрудничество с учителями и заведующими библиотеками всех четырех учебных учреждений. Так, учителям был предоставлен ряд вспомогательных материалов, в том числе стихотворные отрывки, содержащие назидания и наставления, рассказы, пословицы и поговорки, поэмы и газели, а также экземпляры известных произведений таджикских методистов (М. Ахмадова, Б. Ашуровой, А. Муллоева, С. Шербоева) и некоторые труды ученых-педагогов, посвященные проблемам толерантности. Также мы познакомились с рабочими планами заведующих библиотеками пилотных учреждений и пришли к выводу, что для решения указанных в планах задач требуется совместная работа их и учителей таджикской литературы. В качестве дополнения к рабочему плану заведующих библиотеками был

предложен цикл тем, в том числе «Если держишь свой норов в узде – ты мужчина!», «Обходительность – брат мудрости», «Всё племя Адамово – тело одно!» и т.д. (см. с.144 диссертации), которые имеют незаменимое значение в развитии толерантных качеств у учащихся.

Необходимо отметить, что большинство мероприятий, в том числе виды работы, зафиксированные в плане заведующих библиотеками, осуществлялись на высшем культурном уровне под совместным контролем нас и администрации пилотных школ. Особенно памятными для учащихся были мероприятия в рамках Недели таджикского языка и культуры (в большинстве случаев – с участием литературоведов и языковедов), проведенные в октябре 2019 года во всех четырех школах, итоги которых были подведены под председательством директоров и завучей школ (см. с.145 диссертации).

Таким образом, в результате 6-7-месячной подготовки обучающий эксперимент был проведен в период со второй половины марта и до 10-15 апреля 2019-2020 учебного года в указанных пилотных учреждениях с привлечением 180 учащихся V-VII классов, в том числе 65 учащихся 5-х, 58 учащихся 6-х и 57 учащихся 7-х классов. В процессе эксперимента знания учащихся проверялись и на основе предложенных вопросов, предусматривающих в целом существенные аспекты понятия «толерантность» (см. с.161-163 работы), и индивидуально, и групповым методом в привязке к внеклассному чтению. Итоги по результатам ответов и опросов подводили учителя. Так, из знаний, накопленных по таджикской литературе 180 учащимися V-VII классов, знания 58 учащихся были оценены на отлично (5), 88 учащихся - на хорошо (4) и 32-х учащихся - на удовлетворительно (3), двух учащихся - на неудовлетворительно (2). Количество учеников, самостоятельно изучающих произведения классиков, в 2020-2021 учебном году увеличилось приблизительно на 8%, тогда как в 2017-2018 учебном году этот показатель составлял всего 6% (см. таблицу 2).

Таблица 2. Показатели уровня толерантности учеников в начале и в конце эксперимента

№	Уровень толерантности	Показатель начала эксперимента, %	Показатель конца эксперимента, %	Изменения, %
1	Высокий	24	32,3	8,3
2	Средний	29	48,9	19,9
3	Низкий	41	17,8	(23,2)
4	Опасний	6	1	(5)
5	Количество учащихся	175 человек (100 %)	180 человек (100 %)	

Результаты обучающего эксперимента показали, что формирование толерантных качеств в процессе обучения и воспитания необходимо поладить поэтапно, с помощью дидактических методов обучения. Чем выше

становится уровень знаний ученика, тем крепче становится фундамент развития толерантных качеств, то есть ключевую роль играет эффективность учебного процесса (см. рисунок 2).

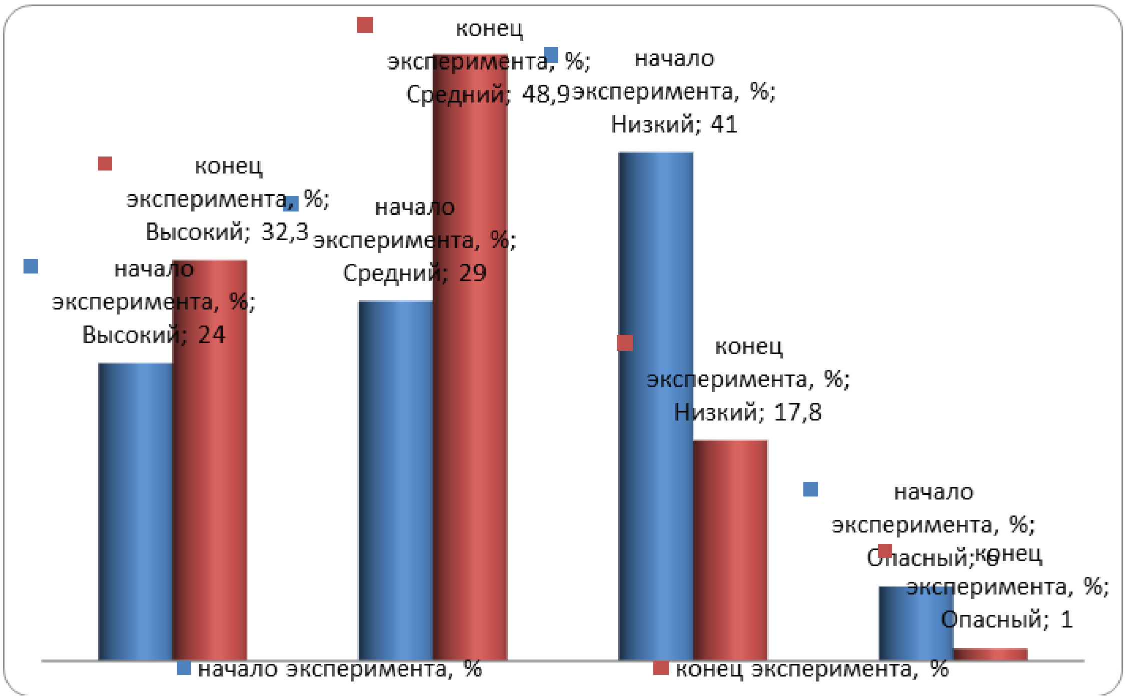

Рисунок 2. Динамика уровня толерантности учащихся V-VII классов

Наши усилия по налаживанию толерантного воспитания учащихся V-VII классов по произведениям предков при поддержке учителей и предложенных им рекомендаций, а также разнообразных мероприятий, проведенных в пилотных школах, дали хорошие результаты, то есть в процессе обучающего эксперимента была подтверждена правильность рабочей гипотезы. Это стало возможно благодаря серьезным требованиям и высокому профессионализму учителей, обладанию ими культурой толерантности. Другими словами, лучшие идеи гуманизма или толерантности в сознании учащихся могут воспитать эрудированные учителя, обладающие высшими толерантными качествами, опытом и современной педагогической компетенцией.

В заключении подведены итоги исследования, сформулированы основные выводы диссертации, даны практические рекомендации и предложения:

1. В словарях, международных документах и в трудах зарубежных исследователей представлены толкования понятия «толерантность» и его аспектов, педагогико-психологическую основу которых составляют гуманистические идеи и ценности. Термин не имеет точной и конкретной дефиниции, и в научных исследованиях и энциклопедиях предлагаются его разные толкования: как активной формы отношения к миру; как адаптации к окружающей среде; как нравственных ограничений; терпения; силы и выдержки; смирения; принятия лишений и страданий; терпимости и

стойкости; умения терпеть невзгоды и т.д. В разные периоды исторического и философского процесса предлагаются разные толкования толерантности.

В научных источниках, в том числе в философии, психологии и педагогике, на сегодняшней день отсутствует единое определение толерантности, принятое всеми учеными и специалистами.

2. Так как государства – члены ЮНЕСКО приняли толерантность как полисемантическое слово, выражающее его разные аспекты, в качестве полного таджикского эквивалента можно принять термин **«таҳаммулпазирӣ».**

3. Толерантность больше формируется на основе гуманистических и нравственных ценностей, в том числе самосознания, гуманизма, скромности, смирения, милосердия и сострадания, скрытия недостатков; о таких человеческих качествах в произведениях персидско-таджикских классиков существуют сотни интересных рассказов и поучительных наставлений и нравоучений.

4. Образцы произведений устного народного творчества и произведения известных персидско-таджикских классиков – Абу Абдуллоха Рудаки, Абулькасыма Фирдоуси, Аттара Нишопури, Саади Ширази, Джалолуддина Руми, приведенные с целью разъяснения комплекса качеств, связанных с понятием "толерантность" свидетельствуют, что в литературных произведениях во множестве встречаются элементы толерантности, всесторонне олицетворенные в художественных образах и содействующие воспитанию учащихся в духе того или иного элемента толерантности через содержание материала учебников V-VII классов по таджикской литературе.

5. Анализ произведений поэтов и мыслителей X-XV вв. ради их использования в воспитании толерантных качеств у учащихся V-VII классов, показывает, что толерантные взгляды в той или иной степени встречаются в творениях всех классиков таджикской литературы, однако наиболее полно и убедительно они проявляются в наследии трех выдающихся поэтов и мыслителей XII-XIII вв.: Аттора Нишопури, Саади Ширози, Джалолуддина Руми.

6. Формирование толерантных качеств у учащихся на основе дидактических произведений предков в учреждениях среднего оразования требует большого внимания, так как в наши дни система нравственных ценностей, человеческие качества, душевная красота определяют нормы поведения во взаимоотношениях людей, их отношение к миру в разных социальных, расовых, национальных, религиозных, возрастных, профессиональных ситуациях. Учителя должны приложить усилия для объединения учащихся, сохранения единства их общественно – культурного пространства, устранения этнического и национального недопонимания.

7. Анализ учебников по таджикской литературе (раздел III, первая глава) показывает, что распределение часов по некоторым темам не соответствует объему изучаемого материала, и, кроме того, в переложенных

на кириллицу образцах из произведений классиков наблюдаются некоторые недостатки.

8. На основе результатов анкеты констатирующего эксперимента определено отношение учащихся к сверстникам, направления их деятельности, способность отстаивать свои интересы, проявлять заинтересованность в решении возникших проблем, проявление случаев раздражительности, обидчивости, тревожности в взаимоотношениях с другими подростками. В большинстве случаев учащиеся проявляют друг к другу дружеские чувства, являются сторонниками совместной деятельности, во всех случаях протягивают друг другу руку помощи.

9. К проведению обучающего и методического эксперимента в ходе различных культурных и учебно-воспитательных мероприятий были подготовлены не только учащиеся, но и учителя таджикской литературы. Одним из мероприятий было привлечение учащихся к чтению произведений классиков. Благодаря обучающему и методическому эксперименту уровень толерантности в экспериментальных группах возрос на 32,3% по сравнению с контрольными группами. Показатель чтения произведений классиков в экспериментальных группах в конце эксперимента увеличился почти на восемь процентов и составил 13,8% против 6% в начале эксперимента. Этот показатель свидетельствует о правильности гипотезы исследования.

10. С учетом программных знаний учащихся пилотных классов можно выделить факт, что вся предварительная подготовка, особенно проведенная по инициативе заведующих библиотеками и учителей таджикского языка и литературы, дала положительные результаты: из 180 учеников, принявших участие в эксперименте, 58 получили оценку «отлично» (5), 88 – «хорошо» (4) и 32 – «удовлетворительно».

11. По результатам обучающего эксперимента можно повторно прийти к выводу, что он подтверждает основные идеи и способы реализации гипотезы исследования. Произведения предков играют решающую роль в воспитании учащихся V-VII классов в духе толерантности в процессе преподавания таджикской литературы.

Практические рекомендации:

С целью дальнейшего формирования и усиления толерантных качеств у подрастающего поколения жителей Таджикистана можно сформулировать следующие рекомендации:

1. Необходимо создание в рамках педагогической науки монографий, посвященных толерантному воспитанию учащихся V-VII и X-XI классов [10-А; 12-А; 13-А].

2. На курсах повышения квалификации учителей всех специальностей необходимо расширить чтение лекций и проведение практических занятий по методам и принципам воспитания у учащихся толерантных качеств [6-А; 7-А; 10 -А].

3. Публикация статей, связанных с обучением и воспитанием толерантности и терпимости в сознании учащихся, а также проведение бесед с участием известных педагогов и психологов республики на телевидении поможет учителям в воспитании подрастающего поколения в духе толерантных качеств [7-А; 11-А].

4. В курсе литературного чтения расширить воспитательную цель каждого урока с учётом элементов Национальной концепции воспитания в Республике Таджикистан, в том числе гуманистического воспитания, воспитания толерантности и терпимости [4-А; 8-А; 12-А; 14-А].

5. Инициатива учителей таджикского языка и литературы и заведующих библиотеками учреждений УСО по организации литературных кружков и большему привлечению учащихся к работе кружков, налаживанию постоянно действующих кружков «Шохномахони», «Маснавихони» и «Гулистон» и «Бустон» при взаимодействии и с участием известных литературоведов поможет заложить прочную основу для воспитания важнейших аспектов толерантности [1-А; 2-А; 5-А; 6-А; 9-А; 12-А; 13-А.

6. Контроль учителями таджикского языка и литературы и классными руководителями чтения художественных произведений, рекомендованных для учащихся МО РТ в летние каникулы, будет содействовать воспитанию у них толерантных качеств [3-А; 9-А; 12-А;13-А 14-А].

7. Разработанная модель формирования толерантных качеств у учащихся содействует эффективности процесса обучения и воспитания [12-А; 13-А].

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ ДИССЕРТАЦИОННОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ОТРАЖЕНЫ В СЛЕДУЮЩИХ ПУБЛИКАЦИЯХ:

I. Статьи, опубликованные в изданиях, включенных в Перечень ведущих рецензируемых изданий, рекомендованных ВАК при Президенте РТ:

[1-А]. Бобоева И. Муҳимтарин ҷанбаҳои таҳаммулпазирӣ аз дидгоҳи Шайх Саъдӣ [Матн] / И.Бобоева // Номаи донишгоҳ. Нашрияи Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров. – 2018. – №3 (52). – С. 200-205. ISSN 2077-4990.

[2-А]. Бобоева И. Роҷеъ ба унсурҳои таҳаммулпазирӣ дар “Маснавии маънавӣ” [Матн] / И.Бобоева // Номаи донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров. – 2020. – №2 (63). – С.181-186. ISSN 2077-4990.

[3-А]. Бобоева И. Роҷеъ ба унсурҳои таҳаммулпазирӣ дар «Панднома»-и Аттор [Матн] / И.Бобоева // Паёми донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. – 2020.– №3 (86). – С.168-171. ISSN 2219-5408.

[4-А]. Шербоев С., Бобоева И. Муҳимтарин ҷанбаҳои таҳаммулпазирӣ дар афкори суханварон (дар мисоли хештаншиносӣ ва фазилати айбпӯшӣ) [Матн] / С. Шербоев, И. Бобоева // Паёми донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. – 2022. – №1-2 (11-12). – С.30 3-307. ISSN 2708-5759.

[5-А]. Бобоева И. М. Фарҳанги таҳаммулпазирӣ дар замони муосир [Матн] / И.Бобоева // Номаи донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров. – 2022. – №4 (73). – С. 195-201. ISSN 2077-4990.

II. Статьи, опубликованные в других изданиях и журналах:

[6-А]. Бобоева И. Ваҳдат ва таҳаммулпазирӣ дар «Маснавии маънавӣ» [Матн] / И.Бобоева // Уфуқи андеша. Маҷмӯаи мақолаҳои олимон, муҳаққиқони ҷавон ва магистрантон.– Хуҷанд: Ношир, 20 16.– С.47-52.

[7-А]. Бобоева И. Таҷассуми худшиносӣ ва мадоро дар «Гулистон»-и Саъдӣ [Матн] / И. Бобоева // Дар маҷаллаи «Саҳми ҷавонон дар рушди илм (Маводи конференсияи илмию амалии ҷумҳуриявии ДДХ ба номи Б.Ғафуров).– Хуҷанд: Нури маърифат, 20 17.– С.364-368.

[8-А]. Бобоева И. Таҷассуми таҳаммулпазирӣ дар афкори ахлоқии адабиёти тоҷику форс [Матн] / И.Бобоева // Маҷмӯаи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон бахшида ба Соли ҷавонон.– Хуҷанд: Ношир, 20 17.– С.39-45.

[9-А]. Бобоева И. Роҷеъ ба тарбияи таҳаммул ва таҳаммулпазирӣ дар замони муосир / И.Бобоева [Матн] // Маҷмӯаи конференсияи ҷумҳуриявии Ҳизби Халқӣ–Демократии Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида ба Соли ҷавонон.– Хуҷанд: Ношир, 2017.– С.20 8-212.

[10-А]. Бобоева И. Андешае пиромуни сабру қаноат ва таҳаммулпазирӣ [Матн] / И.Бобоева // Хуршеди тобони маърифат (Маҷмӯаи мақолаҳо бахшида ба 60 -солагии н.и.ф., дотсент Маҳкамова Барно.– Хуҷанд: Нури маърифат, 20 18.– С.324-329.

[11-А]. Бобоева И. Мавқеъ ва аҳамияти таълиму тарбияи таҳаммулпазирӣ [Матн] / И.Бобоева // Уфуқи андеша. Маҷмӯаи мақолаҳои олимон ва муҳаққиқони ҷавон. Хуҷанд: Зиё, 2019.– С.53-58.

[12-А]. Бобоева И. Тарбияи таҳаммулпазирии муҳассилин дар дарсҳои адабиёт [Матн] / И.Бобоева // Армуғони дӯстон. Маҷмӯаи мақолаҳо бахшида ба 70 -солагии адабиётшинос М.Аҳмадов. – Хуҷанд: Нури маърифат, 20 20 .
- Саҳ. 158-164

[13-А] Бобоева И. Нақши осори классикони тоҷику форс дар тарбияи таҳаммулпазирии хонандагон [Матн] / И. Бобоева // Уфуқи андеша. Маҷмӯаи мақолаҳои олимон ва муҳаққиқони ҷавон. Хуҷанд: Ношир, 20 20 .– С.62-70.

[14-А]. Бобоева И. Нақши таҳаммулпазирӣ ва хештаншиносӣ дар раванди ҷаҳонишавӣ [Матн] / И. Бобоева // Маводи конференсияи байналмилалии илмӣ-амалии «Макбати сиёсии Пешвои миллат». – 2022. – №3. – С.370 -375.

ХУЛОСАИ МУХТАСАРИ

автореферати диссертатсияи Бобоева Иноятхон Асроровна, ки дар мавзуи “Ташаккули хислатҳои таҳаммулпазирии хонандагони синфҳои V-VII зимни таълими осори классикон дар дарсҳои адабиёти тоҷик” барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои педагогӣ аз рӯйи ихтисоси номзади илмҳои педагогӣ аз рӯйи ихтисоси 13.00.01 – Педагогикаи умумӣ, таърихи педагогика ва таҳсилот (илмҳои педагогӣ) таълиф шудааст.

Калидвожаҳо: *таҳаммулпазирӣ, Эъломияи принсипҳои таҳаммулпазирӣ, Оинномаи СММ, Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, педагогикаи таҳаммулпазирӣ, олимони ватаниву бурунмарзӣ, панду андарзҳо, эксперименти педагогӣ, озмоиши муқарраркунӣ ва таълимӣ, коллективи омӯзгорон, муаллимони таҳаммулпазир.*

Объекти тадқиқот – тарбияи таҳаммулпазирии хонандагони синфҳои V-VII дар раванди таълими адабиёти тоҷик (дар заминаи осори ниёгон).

Мақсади тадқиқот – муайян намудани асосҳои назариявӣ ва педагогиву психологии ташаккули тарбияи таҳаммулпазирии хонандагони синфҳои V-VII дар раванди таълими фанни адабиёти тоҷик.

Методҳои тадқиқотро омӯзиш ва таҳлили маъхазҳои гуногун, озмоишҳои педагогии муқарраркунӣ ва таълимӣ, мушоҳида, таҳлил, анкета ва методи статистики натиҷаҳои озмоишҳо ташкил медиҳанд.

Навгонии илмии тадқиқот ин аст, ки дар муҳтавои он бори аввал тавассути фанни адабиёти тоҷик дар заминаи таълими матнҳои аз осори классикон баргузида масъалаи ташаккул ва рушди тарбияи таҳаммулпазирӣ дар ниҳоди хонандагони синфҳои V-VII, ки дар давраи буҳрони синну соли гузариш аз булуғ (бабалоғатрасӣ) ба давраи наврасӣ қарор доранд, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Аз ин лиҳоз, дар рисола нуктаҳои муҳимми дар руҳияи таҳаммулпазирӣ тарбия намудани хонандагони синфҳои V-VII баррасӣ гардида, асоснокии онҳо дар раванди баргузории озмоиши таълимӣ санҷида ва бо ҳисоби оморӣ ҷамъбаст карда шудааст.

Дараҷаи истифода: Натиҷаҳои тадқиқотро омӯзгорон дар раванди таълими адабиёти тоҷик дар синфҳои V-VII ва дар синфҳои болоӣ, устодони кафедраҳои педагогика, методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷик, адабиёти классикии тоҷики коллеҷҳои омӯзгориву мактабҳои олӣ метавонанд дар раванди қироати лексияҳои худ истифода намоянд.

АННОТАЦИЯ

диссертации Бобоевой Иноят Асроровны на тему «Формирование толерантных качеств у учащихся V-VII классов в процессе преподавания произведений классиков на уроках таджикской литературы» представленной к защите на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – Общая педагогика, история педагогики и образования (педагогические науки).

Ключевые слова: *толерантность, Декларация принципов толерантности, Устав ООН, Национальная концепция воспитания Республики Таджикистан, педагогика толерантности, зарубежные и отечественные ученые, назидания и наставления, педагогический констатирующий и обучающий эксперимент, педагогический коллектив, толерантные учителя.*

Объект исследования: воспитание толерантности у учащихся V-VII классов в процессе преподавания таджикской литературы (на основе творчества классиков).

Цель исследования: определение теоретических и педагогико-психологических основ формирования толерантности у учащихся V-VII классов в процессе преподавания таджикской литературы.

Методы исследования предполагают изучение и анализ различных источников, педагогический констатирующий и обучающий эксперимент, наблюдение, анализ, проведение анкетирования и применение статистического метода обработки результатов эксперимента.

Научная новизна исследования заключается в том, что в нем впервые в педагогике Таджикистана рассмотрена проблема формирования и развития толерантности в сознании учащихся V-VII классов, находящихся в состоянии возрастного кризиса – в периоде перехода к совершеннолетию, на уроках таджикской литературы, а именно в процессе преподавания специально подобранных произведений классиков. Поэтому в диссертационной работе проведён анализ важнейших моментов в ходе воспитания учащихся V-VII классов в духе различных аспектов толерантности. Их обоснованность проверена во время проведения обучающего эксперимента с последующим подведением итогов и статистической обработкой результатов.

Степень использования: результаты исследования в первую очередь могут быть использованы учителями в процессе преподавания таджикской литературы в V-VII и в старших классах, а также в ходе чтения лекций преподавателями кафедр педагогики педагогических колледжей и вузов.

ANNOTATION

to Boboeva Inoyat Asrorovna`s dissertation on the theme entitled as "Formation of Tolerant Qualities of Students of Grades V-VII in the Process of Teaching Classics` Creations at Tajik Literature Lessons" for the degree of a candidate of pedagogical sciences in specialty 13.00.01 - General Pedagogy, History of Pedagogy and Education (Pedagogical Sciences).

Key-words: *tolerance, Declaration of principles of tolerance, UN charter, National concept of Tajikistan Republic Education, pedagogy of tolerance, foreign and home scientists, edification and instructions, pedagogical ascertaining and teaching experiment, teaching staff, tolerant teachers.*

The object of the research: *upbringing tolerance among students of grades V-VII in the process of Tajik literature teaching (on the basis of classics` creations).*

The purpose of the research: to determine theoretical and pedagogico-psychological grounds aimed at tolerance formation among students in grades V-VII while teaching Tajik literature.

The methods of the research involve the study and analysis beset with various sources, pedagogical ascertaining and teaching experiment and observation, analysis, conduction and application of a statistical method targeted at the results of experiment working out being taken into account as well.

The scientific novelty of the research lies in the fact that in the sphere of Tajik pedagogy the issue concerned with tolerance formation and development in students` sufficiency in grades V-VII who are in a state of age crisis being in the period of transition to adulthood at Tajik literature lessons, for the first time, in the process of teaching classics` special selected creations, in particular. Therefore, in her dissertational work the researcher conducts an analysis dealing with the most important moments in the course of upbringing students in grades V-VII in the spirit of various aspects of tolerance. Their validity was verified during the training experiment followed by summing up and the results of statistical processing, on the whole.

The degree of usage: first of all, the results of the research can be used by teachers while teaching Tajik literature in V-VII and senior grades and in the course of lectures by lecturers of pedagogy departments under the pedagogical colleges and higher educational establishments as well.